

DÜŞÜNCE DÜNYASINDA TÜRKİZ

Ulusal Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi

Yıl/Year: 16 • Sayı/No: 2 • Ağustos/August 2025

ISSN: 1309-601X

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI GÜNEY KAFKASYA'DA SINIR SORUNU ve DİPLOMATİK ÇATIŞMALAR: BORÇALI ÖRNEĞİ (1918-1921)

*Border Disputes and Diplomatic Conflicts in the South Caucasus After
World War I: The Case of Borchali (1918-1921)*

Ergün MAMEDOV

Doktora Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Uluslararası İlişkiler
Ana Bilim Dalı, Ankara.
ergunmamedov@gmail.com
ORCID: 0000-0002-6048-4399

Makalenin Türü: Araştırma Makalesi
Gönderim Tarihi: 05.07.2025
Kabul Tarihi: 07.08.2025
DOI: 10.59281/turkiz.1735760

Kaynak göstermek için:

Mamedov, E., (2025). Birinci Dünya Savaşı Sonrası Güney Kafkasya'da Sınır
Sorunu ve Diplomatik Çatışmalar: Borçalı Örneği (1918-1921). *Düşünce
Dünyasında Türkiz*, 16(2): 221-265.

İletişim / Contact

29 Ekim Caddesi 2654. Sokak No: 1 Gölbaşı-Ankara/Türkiye

Tel: +90 312 460 1779 • Faks: +90 312 460 1789

www.tasav.org • iletisim@tasav.org • turkiz.dergi@tasav.org

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI GÜNEY KAFKASYA'DA SINIR SORUNU ve DİPLOMATİK ÇATIŞMALAR: BORÇALI ÖRNEĞİ (1918-1921)

Border Disputes and Diplomatic Conflicts in the South Caucasus After World War I: The Case of Borchali (1918-1921)

Ergün MAMEDOV

Doktora Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Uluslararası
İlişkiler Ana Bilim Dalı, Ankara.
ergunmamedov@gmail.com
ORCID: 0000-0002-6048-4399

Özet

Birinci Dünya Savaşı sonrası Güney Kafkasya'da oluşan otorite boşluğu, sınır ihtilaflarını uluslararası düzleme taşımıştır. Borçalı bölgesi, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ın çakışan talepleriyle birlikte, İngiltere, Almanya ve Sovyet Rusya'nın stratejik müdahalelerine sahne olmuştur. Jeopolitik konumu, Borçalı'yı bölgesel ve küresel güçlerin çekişme alanına dönüştürmüştür. Bu bağlamda çalışma, 1918-1921 yılları arasında Borçalı'da yaşanan sınır ihtilaflarını tarihsel olay örgüsüne dayalı ve belge temelli bir yaklaşımla ele almaktadır. Üç Güney Kafkasya cumhuriyetinin diplomatik muhtıraları, parlamento tutanakları ve dönemin basını doğrultusunda yapılan karşılaştırmalı analiz, Borçalı'nın sadece etnik veya idarî bir anlaşmazlık değil; aynı zamanda uluslararası hukuk, jeopolitik çıkarlar ve büyük güç rekabetlerinin kesiştiği çok boyutlu bir vaka olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Borçalı, Sınır İhtilafı, Güney Kafkasya, Jeopolitik Rekabet, Uluslararası Hukuk.

Abstract

Following the end of World War I, the power vacuum in the South Caucasus escalated existing border disputes to the international level. The Borchali region became a focal point of contention, not only due to the overlapping territorial claims of Azerbaijan, Georgia, and Armenia, but also because of the strategic interventions of external powers such as Britain, Germany, and Soviet Russia. Its geostrategic location turned Borchali into a zone of competition among regional and global powers. This study examines the border disputes in Borchali between 1918 and 1921 through a document-based, historically structured approach. A comparative analysis of diplomatic memoranda, parliamentary records, and contemporary press from the three South Caucasian republics reveals that the Borchali conflict was not merely an ethnic or administrative disagreement, but a multidimensional case situated at the intersection of international law, geopolitical interests, and great power rivalries.

Keywords: Borchali, Border Dispute, South Caucasus, Geopolitical Rivalry, International Law.

Giriş

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle Güney Kafkasya'da ortaya çıkan siyasal ve askerî otorite boşluğu, bölgedeki etnik, tarihî ve idari sorunları uluslararası düzleme taşıyan çok katmanlı bir kriz alanı yaratmıştır. Bu krizlerin merkezinde yer alan Borçalı bölgesi, yalnızca Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ın karşılıklı toprak iddialarının çatışma zeminine dönüşmemiş; aynı zamanda Almanya, İngiltere ve Sovyet Rusya gibi dönemin küresel aktörlerinin stratejik müdahalelerine de sahne olmuştur. Tiflis-Gence eksenini kontrol eden jeopolitik konumu, Borçalı'yı Karadeniz'den Hazar'a, İran'dan Ermenistan'a uzanan ana ulaşım ve ikmal hatlarının kavşak noktasına yerleştirmiştir. Bu özellik,

bölgenin yalnızca yerel değil, aynı zamanda küresel ölçekte stratejik önem kazanmasına neden olmuştur.

Bu çalışmanın temel amacı, 1918-1921 yılları arasında Borçalı bölgesinde cereyan eden sınır ihtilaflarını tarihsel olay örgüsüne dayalı biçimde incelemek ve bu ihtilafların hem bölgesel hem de uluslararası düzlemdeki yansımalarını analiz etmektir. Bu bağlamda, başta Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan olmak üzere ilgili aktörlerin diplomatik belgelerde, meclis tutanaklarında ve dönemin basın organlarında ileri sürdüğü talepler karşılaştırmalı olarak analiz edilmiş; Paris Barış Konferansı'na sunulan muhtıralar ise etnografik, idari ve siyasal gerekçeler çerçevesinde incelenmiştir. Ayrıca, Borçalı'daki tarafsız bölge uygulamaları, İngiltere'nin arabuluculuk rolü ve Alman askerî varlığının yerel halk üzerindeki etkileri de geniş bir kaynak havzası çerçevesinde çok boyutlu olarak ele alınmıştır.

Borçalı, bu çalışmada yalnızca bir sınır ihtilafı bölgesi değil; erken dönem uluslararası diplomasinin, etno-politik siyasetlerin ve bölgesel güç mücadelesinin kesiştiği bir mikrokozmos olarak konumlandırılmaktadır. Bölgedeki ihtilaflar, yalnızca etnik ve idari aidiyetler temelinde değil; enerji politikaları, demiryolu koridorları ve bölgesel güvenlik dengeleri bağlamında da değerlendirilmektedir. Özellikle İngiltere'nin tarafsız bölge rejimi ve Sovyet Rusya'nın Kızıl Ordu müdahalesi kapsamında geliştirilen stratejik hamleler, Borçalı'nın küresel siyaset açısından küçük ama belirleyici bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

Bu bağlamda çalışma, tarihsel olay örgüsüne dayalı yöntemsel bir yaklaşımla çok kaynaklı ve karşılaştırmalı bir analitik çerçeve sunmayı amaçlamaktadır. Arşiv belgeleri, diplomatik yazışmalar, dönemin gazete yazıları, parlamento konuşmaları ve uluslararası konferans metinleri sistematik olarak taranmış; farklı aktörlerin Borçalı bölgesine yönelik pozisyonları eş zamanlı ve karşılıklı olarak değerlendirilmiştir. Böylelikle yalnızca iddialar değil, bu iddiaların dayandığı tarihî, coğrafi, etnografik ve stratejik

gerekçeler de çözümlenmiş; Borçalı meselesi, Güney Kafkasya'daki sınır ihtilaflarının somutlaştığı temsilî bir vaka olarak ele alınmıştır.

1. Güney Kafkasya ve Borçalı'nın Jeopolitik-Stratejik Önemi

Borçalı bölgesi, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Güney Kafkasya'da oluşan jeopolitik boşluğun tam merkezinde yer almış; yalnızca bölgesel sınır ihtilaflarının değil, aynı zamanda büyük güçlerin nüfuz alanlarını yeniden tanımladığı stratejik bir çekişme sahasına dönüşmüştür. Tiflis-Gence hattını doğrudan kesen konumuyla Borçalı, kuzeyden Karadeniz limanlarına, doğudan Bakü petrol havzasına, güneyden Nahçıvan ve İran geçidine, batıdan ise Ahılkelek ve Ermenistan'ın Lori bölgesine uzanan dört yönlü bir geçiş alanı işlevi görmüştür. Bu stratejik konum, bölgeyi uluslararası ilişkiler literatüründe "geçiş bölgesi" (corridor zone) ve "tampon bölge" (buffer zone) kavramlarıyla örtüşen nitelikte bir jeopolitik alan hâline getirmiştir.

Paris Barış Konferansı'na sunulan Azerbaycan Heyeti'nin 28 Mayıs 1919 tarihli notasına göre, Borçalı halkı Azerbaycan'a katılma iradesini açık bir şekilde beyan etmiş ve "başka bir otoriteyi kabul etmediği" ifade edilmiştir (ACSPİHDA, 277/2/32: 1-3). Aynı heyet tarafından Paris'e sunulan "La République de l'Azerbaïdjan du Caucase" (Kafkas Azerbaycanı) başlıklı muhtıradan, Borçalı "Tiflis, Sığnah ve Borçalı ilçelerinin çeşitli bölgelerinden oluşmaktadır" ifadesiyle Azerbaycan'ın idarî yapısıyla bütünleşmiş bir parçası olarak sunulmuş ve bu bütünlük, devletin doğu-batı eksenindeki siyasal sürekliliğini sağlayan ana damar olarak tanımlanmıştır (La République de l'Azerbaïdjan du Caucase, 1919).

Borçalı'nın bu stratejik önemi, yalnızca bölgesel cumhuriyetlerin güvenlik politikaları açısından değil; aynı zamanda küresel güçlerin müdahale refleksleri bakımından da doğrudan gözlemlenmiştir. 1918 yılı yazında Alman askerlerinin Borçalı'da köylülere tutukladığı ve bazı toprak sahiplerinin bu durumu fırsata çevirerek halktan vergi topladığına dair şikâyetlerin belgelenmiş olması,

Almanya’nın bölgeyi Berlin-Tiflis hattı çerçevesinde ön cephe olarak değerlendirdiğini ortaya koymuştur (Gabrichidze, 1942: 84-88). 1919 yılında ise İngiltere, Borçalı’da bir tarafsız bölge ilan ederek Gürcistan ile Ermenistan arasındaki sınır çatışmalarını geçici olarak durdurmuş; böylece bölgenin yalnızca tarihî veya etnik sahiplenme alanı değil, aynı zamanda büyük devletlerin kriz yönetimi stratejilerinde merkezî bir denetim noktası olduğu açığa çıkmıştır. İngiliz müdahalesi, uluslararası sistemde doğan boşlukların geçici düzenleyiciler aracılığıyla kapatılma çabasının tipik bir örneği olarak değerlendirilmelidir. Bu çerçevede Borçalı, normatif düzen arayışlarının test edildiği ve sahada sınandığı stratejik bir mikrokozmos işlevi görmüştür.

Öte yandan, 1921 yılında Sovyet Rusya’nın Kızıl Ordu aracılığıyla Borçalı üzerinden Gürcistan’a doğru ilerlemesi, bölgenin yalnızca yerel aktörler arasındaki mücadelelerin değil; aynı zamanda emperyal yayılcılığın ilk temas noktası olduğunu göstermiştir. 24 Şubat 1921 tarihli Eri (Millet) gazetesinde yayımlanan makalesinde A. Kvitaşvili, Sovyet Ermenistanı’nın Kızıl Ordu’yla birlikte Gürcistan’a yönelik saldırısını yalnızca askerî bir operasyon olarak değil; tarihsel bir sadakatsizlik ve stratejik bir kırılma olarak nitelendirmiş; Gürcülerin geçmişte ölümden kurtardığı Ermeni halkının, şimdi Sovyet nüfuzu ile birlikte Borçalı’dan saldırıya geçtiğini belirtmiştir (Kvitashvili, 1921: 3-4).

Bu müdahale, Borçalı’nın yalnızca bir sınır bölgesi olmadığını; aynı zamanda uluslararası güç mücadelelerinin sahaya yansıdığı ilk temas hattı olduğunu ortaya koymuştur. Sonuç olarak, 1918–1921 yılları arasında Borçalı yalnızca üç cumhuriyetin (Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan) çakışan egemenlik iddialarının değil; aynı zamanda Berlin, Londra ve Moskova gibi küresel güç merkezlerinin Kafkasya merkezli jeopolitik yeniden yapılanma stratejilerinin sınandığı ve biçimlendirildiği stratejik bir merkez hâline gelmiştir.

2. Borçalı İhtilafının Başlangıcı

1918 yılının Haziran ayında Gürcistan hükûmeti, Borçalı kazası üzerindeki egemenlik iddiasını pekiştirmek amacıyla ilk resmî adımlarını atmıştır. 5 Haziran 1918 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında Askerî Bakan G. Giorgadze, Borçalı'daki güvenlik durumu ve sınırların belirlenmesine dair bir rapor sunmuş; neticesinde Borçalı, Sığnah ve Tiflis kazalarının sınırlarına askerî birliklerin sevk edilmesine ve bir sınır komisyonunun kurulmasına karar verilmiştir (GMAMTA. 1864/1/17: 9). Bu kararın, 4 Haziran 1918 tarihli Batum Antlaşması'nın hemen sonrasında alınması, Gürcistan'ın savaş sonrası yeni statüdeki dış politikasının pratik düzlemdeki ilk uygulaması olarak değerlendirilmiştir (Memmedli, 1991: 16). Söz konusu gelişmeye 14 Haziran 1918'de Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı tarafından gönderilen resmî bir nota ile karşı çıkmış; askerî müdahalenin kabul edilemez olduğu belirtilmiş ve meselenin siyasi yollarla çözülmesi gerektiği vurgulanmıştır (Necefov, 1992: 97-98).

Bölgedeki ihtilaf yalnızca Azerbaycan ve Gürcistan arasında değil, aynı zamanda Ermenistan'ın tarihî ve stratejik iddiaları nedeniyle üç taraflı bir krize dönüşmüştür. Karabağ ve Borçalı bölgeleri, Ermenistan'ın hem Azerbaycan'a hem de Gürcistan'a yönelttiği taleplerin merkezinde yer almıştır. Haftalık Gazete'nin 29 Ağustos 1918 tarihli sayısında yayımlanan haritada, Azerbaycan'a ait olup Gürcistan tarafından ele geçirilmek istenen çizgili bölgeler arasında Borçalı'nın da bulunduğu açıkça gösterilmiştir (Haftalık Gazete, 1918a: 1-2).

1918 yaz ve sonbahar aylarında Borçalı kazasında Ermeni silahlı çeteleri, Azerbaycan Türklerine ait köylere yönelik sistematik saldırılar düzenlemiş; tarım ürünleri, tahıl depoları ve hayvan varlığı gasp edilmiştir. Yalnızca ağustos ayında bazı köylerden yüzlerce büyükbaş hayvanın kaçırılması, yaşanan şiddetin etnik ve ekonomik boyutunu gözler önüne sermiştir (Memmedli, 1991: 22). Bu süreçte Menşevik Gürcü yönetimi bölgeye asker göndermiş,

Müsavvat hükûmeti bu duruma tepki göstermiştir. Aynı dönemde Osmanlı Devleti birlikleri Borçalı’nın güneydoğusunda faaliyet gösterirken, Almanya ile Osmanlı Devleti arasında bölgenin kontrolü konusunda görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti, Müslüman nüfusun yoğun olduğu Ahıska, Ahılkelek ve Borçalı’nın kendi denetimine bırakılmasını savunurken; Almanya, Gürcistan’ın toprak bütünlüğünü gözeterek Gürcülerle iş birliği yapmış ve özellikle Borçalı demiryolu hattında Gürcü birlikleriyle koordineli hareket etmiştir. Bu durum, Osmanlı Devleti’nin etkisini sınırlama amacı taşımış, Ermeni-Gürcü ittifakına dolaylı destek sağlamış ve yerel dengeleri daha da karmaşık hâle getirmiştir. Nitekim Alman varlığı ve İngiliz müdahaleleri etnik gerilimi artırmış; 23 Ekim 1918’de Gürcistan hükûmeti, Borçalı ve güney demiryolu hattını askerî sıkıyönetim bölgesi ilan etmiştir (Azerbaycan, 1918a: 2).

Diplomatik çözüm arayışları kapsamında, Azerbaycan ve Gürcistan karşılıklı notalarla temas kurmuşlardır. 6 Eylül 1918’de Azerbaycan’ın Gürcistan’a sunduğu nota, 11 Eylül’de Osmanlı Devleti aracılığıyla iletilmiş; bu notada Borçalı’daki 11 Müslüman köyünün iadesi talep edilmiştir. Azerbaycan, bu talebi olumlu karşılamış; ancak karşılığında Ahıska ve Ahılkelek bölgelerinden gelen mültecilerin dönüşüne izin verilmesini şart koşmuştur (Azerbaycan, 1918b). Aynı dönemde Borçalı’daki söylentiler de gerilimi artırmıştır. Aralık ayında Borçalı Müslümanlarından oluşan bir heyet, “Osmanlı Devleti ve Azerbaycan’ın desteğiyle Ermenilerin Gürcistan’a karşı savaş başlattığı” yönündeki iddiaları araştırmak üzere Tiflis’e gitmiş; bu iddialar Türk ve Azerbaycanlı yetkililerce kesin dille yalanlanmıştır (Azerbaycan, 1918c).

Bu süreçte Azerbaycan Parlamentosu Başkanı Mehmed Emin Resulzade, Gürcistan’ın Borçalı’yı Müslüman Türklerin rızası olmadan ilhak ettiğini meclis konuşmasında dile getirmiş; Azerbaycan’ın meseleyi uluslararası bir komisyon nezdinde çözmek istediğini ancak bu çağrının yanıtsız kaldığını ifade etmiştir (Azerbaycan, 1918d). Diğer yandan 26 Ekim 1918’de Gürcü-Ermeni

ortak diplomatik delegasyonları Borçalı'ya gitmiş; aynı gün Gürcü hükûmetince görevlendirilen heyet, Tiflis ile Erivan arasındaki müzakerelere katılmıştır. Bu delegasyonda Papoyan, Ovanisyan, Danduryan ve Koçaryan gibi isimler yer almıştır (Orizoni, 1918a: 4).

Borçalı ihtilafı yalnızca diplomatik düzlemde değil, basın ve kamuoyu nezdinde de yoğun biçimde tartışılmıştır. Ermeni basını, Gürcü Sosyal Demokratları Ermenistan'a karşı düşmanca tutumla suçlamış; Gürcü ordusunda Türklerin dışlandığını, buna karşın Ermenilerin Tiflis ve Borçalı çevresinde nüfus çoğunluğu sağlamaya çalıştığını öne sürmüştür (Orizoni, 1918b: 3). Azerbaycan basınında ise Adil Han Ziyadhan'ın yazıları dikkat çekmiştir. Kaçar boylarının Borçalı'daki tarihî varlığı belgelerle ortaya konmuş ve Azerbaycan'ın bu topraklar üzerindeki tarihî hakları vurgulanmıştır (Adil Han Ziyadhan, 1919: 2-3).

Askerî alandaki gerilimler ise 18 Ekim 1918 tarihinde Sanayet İstasyonu çevresinde meydana gelen çatışmalarla somutlaşmış; Gürcü General G. Tsulevizi bölgeye vali olarak atanmış, Ermeni hükûmeti ise 1 Kasım itibarıyla yeni askerî birlikler kurmaya başlamıştır (Mazniashvili, 1927: 116-117). Bu gelişmeler karşısında, 12 Aralık'ta Ermenistan tarafından Gürcistan'a sunulan bir nota ile Borçalı'nın "Ermeni kısmından" Gürcü birliklerinin çekilmesi talep edilmiştir (GMAMTA, 51/1/3: 84). 26 Ekim'de Gürcistan Parlamentosu tarafından yapılan açıklamada ise sınırları korumak amacıyla gerekirse askerî müdahalede bulunulacağı belirtilmiştir (GMAMTA, 1864/1/31: 60, 67-68).

1918 yılı boyunca süren bu ihtilafların temelinde, 11 Haziran'da kurulan sınır komisyonu yer almıştır. Irakli Tsereteli ve Petre Ingorokov gibi isimlerin yer aldığı komisyonda, Gürcü tarafı Karakilise ve Gökçe Gölü'ne kadar uzanan sınır hattını önermiş; Ermeni tarafı ise Borçalı'nın üçte birini talep etmiş, karşılık olarak Azerbaycan'a Sığnah kazasının bazı kısımlarının verilmesini teklif etmiştir (IAGO 1918 G., 1919: 10-11).

Ermenistan’ın Borçalı üzerindeki tarihî iddiaları ise 1917 Transkafkasya Konferansı’na dayandırılmış, Ahılkelek ve Borçalı’nın “Ermeni toprakları” olduğu öne sürülmüş; taleplerin karşılık bulmaması nedeniyle 1918’de Gürcistan’a saldırıldığını savunmuşlardır (Siasamidze, 2019: 57). Gürcü General Giorgi Kvinitadze de hatıralarında benzer bir değerlendirme yapmış ve 1918’deki saldırıların Alman destekli Gürcü ordusu tarafından geri püskürtüldüğünü belirtmiştir (Kvinitadze, 1985: 6).

Aynı döneme ait yerel raporlar da bölgedeki gerilimi teyit etmektedir. 6 Ağustos 1918 tarihli Borçalı Komiserliği raporunda Tekeli köyündeki halkın Alman subaylara silah teslim etmeyi reddettiği, isyancıların ise lidersiz ve dağınık bir yapı sergiledikleri, bu nedenle etkili bir direniş gösteremedikleri belirtilmiştir (Kadishev, 1960: 72). Öte yandan, Borba gazetesinin 15 Haziran 1918 tarihli haberinde Kalmahev köyü yakınında Gürcü birliklerinin yürüttüğü bir operasyon sırasında Valiko Şeraşidze’nin öldürüldüğü ve köyün tamamen tahrip edildiği aktarılmıştır (Borba, 1918a: 2).

3. Siyasî-Askerî Gerilim ve 1918 Gürcistan-Ermenistan Savaşı

3.1. Sınır Tartışmaları ve Borçalı Üzerindeki Hak İddiaları

1918 yılının haziran ayında itibarıyla Gürcistan ile Ermenistan arasında süren sınır müzakereleri herhangi bir sonuç doğurmadan kesintiye uğramış, tarafların tek taraflı beyanlarla kendi sınır tasavvurlarını hayata geçirme girişimleri doğrudan çatışmalara zemin hazırlamıştır. Gürcistan hükûmeti, 8 Haziran 1918 tarihli 6793 sayılı bildirisiyle, Alman Askerî Misyonu’na Güney Kafkasya demiryolu hattı boyunca Poylu istasyonuna kadar olan bölgenin Gürcü birlikleri tarafından işgal edileceğini bildirmiş; bu adımı 1783 tarihli Rusya-Gürcistan Krallığı Antlaşması çerçevesinde tanımlanan “tarihî sınırlar” gerekçesiyle meşrulaştırmaya çalışmıştır (IAGO 1918 G., 1919: 11). Ancak bu tek taraflı sınır belirleme kararı, Ermeni Ulusal Konseyi’nin tepkisini çekmiş ve

Borba gazetesinde yayımlanan açıklamada sınırların yalnızca karşılıklı mutabakatla belirlenebileceği vurgulanarak Gürcü kararının geçersiz olduğu bildirilmiştir (Borba, 1918b: 3).

19 Ekim 1918 tarihli Gürcü hükûmet notasında, Tiflis Vilayeti'nin tamamının Gürcistan'a ait olduğu ileri sürülmüş ve 8 Haziran'da bildirilen sınır talepleri teyit edilmiştir. 20 Ekim'de Gürcü Askerî Bakanlığı, Albay Gedevanov'a, Ermeni birliklerinin Şağalı İstasyonu'nun ötesine çekilmesi yönünde talimat vermiştir. 21 Ekim'de ise Borçalı kazâsının tamamen boşaltılması ve birliklerin Tiflis Vilayeti sınırlarına çekilmesi emredilmiş, General Tsitsianov komutasında bölgeye takviye kuvvetler sevk edilmiştir (IAGO 1918 G., 1919: 16-17). Aynı gün, Alman komutan Teğmen Küpien'in raporuna göre Ermeni birlikleri, Tiflis Vilayeti sınırına kadar olan demiryolu hattını işgal etmiş, bu hattı nihai sınır olarak benimsemiş ve geri çekilmeyi reddetmiştir. Gürcü ordusu, Şağalı sonrası Zamanlu Nehri'ne kadar olan bölgenin 24 saat içinde boşaltılmasını talep etmiş, aksi hâlde askerî müdahale yapılacağı belirtilmiştir. Özellikle makineli tüfekli tahkimat kurulan bölgeler Borçalı'nın jeostratejik değerini bir kez daha göz önüne sermiştir (IAGO 1918 G., 1919: 20-21).

Tiflis'ten gelen raporlarda, 19 Ekim 1918 tarihinde düzenli Ermeni askerlerinin Kober mevkii ile sınır köprüsü arasındaki bölgeyi ve Sanayet İstasyonu çevresini işgal ettikleri; Alman birliklerinin Gürcistan'dan ayrılmalarına rağmen yeni alanları işgal etmeye devam ettikleri belirtilmiştir. Aynı gün Ermeni temsilcisi, işgal edilen Borçalı bölgelerinin Bâb-ı Âli hükûmetinin rızasıyla gerçekleştirildiğini savunmuştur (Azerbaycan, 1918e: 3).

3.2. Borçalı'da Silahlı Çatışmalar ve Ermenistan'ın Müdahalesi

Sınır gerginliklerinin askerî boyuta taşınması 1918 yılının Aralık ayında yaşanan gelişmelerle somutlaşmıştır. Ermenistan hükûmeti, Borçalı kazasının Ermeni nüfusun yoğun olduğu kısmını zorla işgal ettiğini iddia ettiği Gürcü birliklerine karşı, askerlerin derhâl geri

çekilmesini isteyen bir ultiatom yayımlamış; aksi hâlde bölgedeki Ermeni halkı adına askerî müdahalede bulunulacağı ifade edilmiştir. Söz konusu ultiatom Ermenistan Başbakanı O. Kaçaznuni tarafından imzalanmıştır (GMAMTA. 51/1/3: 84). Bu dönemde Erivan'daki Gürcü temsilcisi Mdivani'nin aktardığına göre, Ermeni komutan Dro, Borçalı'nın Arpaçay'a kadar olan kısmını Ermenistan'ın tarihî toprağı olarak kabul ettiklerini beyan etmiş ve bu hattın korunması uğruna savaş riskini göze alacaklarını ifade etmiştir (IAGO 1918 G., 1919: 109-112).

13 Aralık 1918'de Ermeni birliklerine resmî olarak askerî harekât emri verilmiş ve Gümrü'de olağanüstü hâl ilan edilmiştir. 14 Aralık sabahı Ermeni kuvvetleri Ahpat İstasyonu'nu kuşatmış; ancak yalnızca 25 kişilik bir Gürcü birliği, direniş göstererek ilk saldırıyı geri püskürtmüştür. Aynı gün Sanayet İstasyonu'nun Ermeni birliklerince işgaliyle birlikte, Gürcü garnizonları kuşatılmıştır. Gürcü hükûmetinin hızlı ve kararlı bir askerî karşılık verememesi, bölgedeki kontrolü daha da zayıflatmıştır. Gürcistan Dışişleri Bakanı Evgenii Gegeçkori, 14 Aralık'ta parlamentoda yaptığı konuşmada Sanayet İstasyonu olaylarının Ermenistan hükûmetiyle doğrudan ilgisinin olmadığını, bunun bağımsız hareket eden grupların faaliyeti olduğunu ileri sürmüştür (DMVPZG, 1919: 464-466).

3.3. Uluslararası Tepkiler ve Azerbaycan'ın Tutumu

1918 yılının aralık ayında yaşanan gelişmelere kayıtsız kalmayan Azerbaycan Hükûmeti, taraflar arasındaki silahlı çatışmadan duyduğu endişeyi resmî yazışmalarla ortaya koymuştur. Azerbaycan Dışişleri Bakanı Ziyadhan tarafından Gürcistan Dışişleri Bakanı Ramişvili'ye gönderilen notada, sınır ihtilaflarının askerî yöntemlerle çözülmesinin kabul edilemez olduğu belirtilmiş; Borçalı'nın tamamıyla Türk nüfusu barındıran kesimlerinin Azerbaycan'ın ayrılmaz parçası olduğu vurgulanmıştır (ACDA, 970/1/18: 124). 23 Aralık 1918 tarihinde Azerbaycan hükûmeti hem Gürcistan hem de Ermenistan dışişleri makamlarına

gönderdiği telgrafta, sınır sorununun silahlı çatışmalar yoluyla değil, tarafsız bir hakem eliyle çözümlenmesi gerektiğini belirtmiş; Borçalı'daki çatışmaların Güney Kafkasya'daki üç cumhuriyet arasında kurulan hassas barışı zedeleyeceği uyarısında bulunmuştur (Azerbaycan, 1918f: 2).

4. Başarısız İstanbul Konferansı ve Sınır Uyuşmazlığı

4.1. İstanbul Konferansı'nın Gündemi ve Diplomatik Tartışmalar

1918 yılında İstanbul'da düzenlenmesi planlanan Güney Kafkasya cumhuriyetlerini kapsayan konferansı, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan arasında süregelen sınır ihtilaflarını diplomatik yollarla çözmeyi amaçlamışsa da taraflar arasındaki tarihsel, etnik ve siyasal iddiaların çatışması nedeniyle somut bir uzlaşa sağlanamamıştır. Konferans sürecinde özellikle Borçalı bölgesi ekseninde yürütülen görüşmeler, başarısızlığın merkezinde yer almıştır. Ermenistan temsilcisi Gregor Hatisyan, 11 Temmuz 1918 tarihli Haftalık Gazete'de aktardığına göre, kendisine yöneltilen "Diğer milletler de sizin etnografya esasına mı dayanıyor?" sorusuna verdiği yanıtta, Gürcülerin tarih esasına dayandığını, ancak bu yaklaşımdan Ermenilerin zararlı çıkacağını ve nüfus ile kaynakların büyük bölümünün diğer cumhuriyetlere kalacağını ifade etmiştir (Haftalık Gazete, 1918b: 6-7). Yine de Hatisyan, komşu Müslüman devletlerle "münasebat-ı hasene" (iyi ilişkiler) kurmak istediklerini belirtmiştir.

Bu görüşlere Azerbaycan heyeti başkanı Mehmed Emin Resulzade sert tepki göstermiş; Hatisyan'ın öne sürdüğü sınır taslaklarının etnik gerçekliklerle uyuşmadığını vurgulamış, yüzde 57'lik Ermeni çoğunluğa karşılık yüzde 43 oranındaki Müslüman Türk nüfusun yok sayılamayacağını belirtmiştir (Şeyhülislamzade, 1918: 1-4). Azerbaycan heyeti ayrıca, Gürcülerin Alman askerî desteğiyle Borçalı'yı fiilen işgal ettiğini ve tarihî idare esasına dayanan bu taleplerin demografik verilerle çeliştiğini ileri sürerek,

sınırların etnografik esaslara göre belirlenmesini savunmuştur (Haftalık Gazete, 1918c: 4).

4.2. Basında Yer Alan Etnografik Veriler, Harita Projeksiyonları ve Askerî Gerilimler

Borçalı'nın etnik bileşimine dair tartışmalar yalnızca konferans salonlarıyla sınırlı kalmamış, Osmanlı Devleti basınında da geniş yer bulmuştur. Vakit gazetesi, 20 Ağustos 1918 tarihli sayısında, Borçalı'da yüzde 70 ila yüzde 100 oranında Türk-Müslüman nüfusun yaşadığını ve Azerbaycan'la etnik-dinî bütünlük içinde olduğunu yazmıştır (Vakit, 1918: 1). Âtî gazetesinde yer alan bir mektupta ise Borçalı, Kazah ve Şemkir bölgelerinde 150-200 bin arası Türk nüfusun yaşadığı; bu bölgelerin Gürcülerle tarihî ya da etnik bir bağı olmadığı ifade edilmiştir (Efendioğlu ve Efendizade, 1918: 1).

Konferansta Gürcistan temsilcisi Evgenii Gegeçkori, Tiflis, Kutais ve Sohum'un Gürcistan'a ait olduğunu ve sınır tanımlarının tarihî idareye dayandırıldığını belirtmiştir (Vakit, 1918b: 1). Ermeni temsilcilerden Aharonyan, Hatisyan ve Koçaryan ise, Osmanlı Devleti yöneticileriyle temaslarında Talât ve Enver Paşalara Ermenistan'ın kuruluş sürecine verdikleri destekten ötürü teşekkür etmişlerdir (Hovannisian, 1971: 52-53).

Azerbaycan'ın sunduğu sınır projesi çerçevesinde, Mehmed Emin Resulzade, Osmanlı Devleti Hariciye Nezareti'ne sunduğu belgede Azerbaycan'ın sınırlarını harita üzerinde tanımlamış ve Borçalı'yı kendi toprakları içinde göstermiştir (BOA HR.SYS, 2372/1: 25). Hacınski'nin 7 Temmuz 1918 tarihli yazısında ise, Gürcistan'ın Borçalı, Kazah, Tiflis ve Sığnah bölgelerinde saldırgan bir politika izlediği; Alman desteğiyle işgal teşebbüslerine giriştiği belirtilmiştir (ACSPİHDA, 277/2/7: 43-45). Aynı belgede Ermenistan'ın net ve kararlı olmayan tutumuna da dikkat çekilmiştir.

Ermeni heyeti ise, 20 Temmuz 1918 tarihli notada, Borçalı da dâhil olmak üzere bazı bölgelerde Ermeni nüfusun çoğunlukta

olduğunu öne sürerek mevcut 9 bin km²'lik alanın 52.5 bin km²'ye çıkarılması gerektiğini belirtmiş; bu talepler, Azerbaycan ve Gürcistan'ın toprak bütünlüğüne yönelik doğrudan tehdit olarak değerlendirilmiştir (BOA, HR.SYS, 2372/1: 60-62).

4.3. Üçlü Gerilim ve Borçalı'nın Stratejik Önemi

Borçalı bölgesi, yalnızca Azerbaycan-Ermenistan değil, aynı zamanda Gürcistan-Ermenistan çatışmalarının da merkezi hâline gelmiş; 19 Ekim 1918'de Ermenistan'ın Tiflis Vilayeti'ne bağlı bir bölgeyi işgal ettiği iddiası, Gürcistan basınında geniş yankı uyandırmıştır. Sakartvelo gazetesi, bu işgali Ermenistan'ın sözde "Büyük Ermenistan" projesinin parçası olarak tanımlamış, Rusya'nın desteğiyle yürütülen sınır genişletme stratejisini eleştirmiştir (DMVPZG, 1919: 445; İngilo, 1918: 1).

Taraflar arasındaki diplomatik görüşmeler, 28 Şubat ve 3 Mart 1919 tarihlerinde Tiflis'te yeniden yapılmış; belgelerin iadesi, karşılıklı tanıma ve seyahat özgürlüğü gibi maddelerde uzlaşma sağlanmıştır. Ancak Borçalı Türklerinin temsili bu süreçte göz ardı edilmiş, yerel halkın talepleri diplomatik gündeme taşınmamıştır (GMAMTA, 1864/2/90: 9).

Bu dönemde İstanbul'da Enver Paşa ile görüşen Mehmed Emin Resulzade'ye göre, Paşa; Borçalı ve Tiflis'in Gürcülere bırakılarak Azerbaycan ile Gürcistan arasında bir ittifak kurulmasının, Kazah bölgesinin Ermenilerin kontrolüne geçmesini engelleyeceğini ve Osmanlı Devleti'ne uzanan stratejik bir koridorun muhafazasını sağlayacağını ifade etmiştir. Aynı belgede Enver Paşa'nın, Borçalı'nın yoğun Müslüman-Türk nüfusuyla Azerbaycan açısından vazgeçilmez bir bölge olduğunu, bu bölgenin Ermenilere kaptırılmasının (yani bölgenin Ermeni kontrolüne geçmesinin) yalnızca toprak kaybı değil, aynı zamanda Ermenilerin Azerbaycan'daki siyasî ve demografik etkisini artıracak tehlikeli bir gelişme olacağını dile getirdiği belirtilmektedir. Enver Paşa'nın stratejisi, Güney Kafkasya'daki Türk-İslam unsurlarını birleştirerek hem Ermeni yayılcılığına karşı bir set oluşturmak hem de ileride

kurulabilecek bir Turan idealinin jeopolitik temelini atmak olmuştur (ACDA, 894/10/31: 27-28).

Gürcistan heyeti, İstanbul temasları kapsamında 14 Ekim 1918'de Gürcü kökenli Osmanlı Devleti Harbiye Nazırı Çürüksulu Mahmut Paşa ile ve 15 Ekim 1918'de Bulgaristan Büyükelçisi Goluşev ile görüşmeler gerçekleştirmiş; Gürcistan'ın sınır ve statü taleplerini Bulgar hükûmetine iletmiştir (Avalov, 1924: 138-139). Ancak bu temaslar da askerî sahadaki gerçekliği değiştirmemiş; İstanbul Konferansı yalnızca diplomatik değil, aynı zamanda ideolojik ayrışmalar ve bölgesel çıkar çatışmaları nedeniyle başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

5. Gürcistan'daki Alman Siyasi Varlığının Etkileri ve Borçalı'daki Alman Mezalimi

5.1. Alman Askerî Varlığının Siyasal Dayanakları ve Azerbaycan'ın Tepkisi

1918 yılında Güney Kafkasya'daki otorite boşluğu ve artan iç güvenlik sorunları, Gürcistan'ı Almanya ile doğrudan askerî iş birliğine yöneltmiştir. Gürcistan hükûmeti, 1 Temmuz 1918 tarihli bildiride, Tiflis'e gelen Alman birliklerinin kendi davetleriyle ülkeye giriş yaptığını, bu birliklerin görevlerinin ülke egemenliğini korumak ve Borçalı kazasındaki haydut çetelerini tasfiye etmek olduğunu beyan etmiştir (Borba, 1918c: 3). Bu iş birliği, 27 Haziran 1918'de Tiflis'te Almanya, Avusturya-Macaristan, Osmanlı Devleti ve Bulgaristan delegasyonlarının katılımıyla düzenlenen resmî ziyafette kamuoyuna da yansımış; Başbakan Noe Jordaniya, Gürcistan'ın yönünü Almanya'ya çevirdiğini belirtirken, General Kress de Gürcistan'daki desteğin yalnızca askerî değil, halklar arasında da dostluk temelli olduğunu vurgulamıştır. Barataşvili ise Borçalı'da dökülen ortak kanın kalıcı bir dostluğun simgesi olduğunu ifade etmiştir (Borba, 1918d: 2).

Ancak Transkafkasya Alman Ulusal Konseyi'nin yayın organı Kaukasische Post, 29 Haziran 1918 tarihli sayısında yayımlanan

“Zur Inneren Lage Georgiens” (Gürcistan’daki İç Durum Hakkında) başlıklı yazısında, Gürcistan’daki sosyal-demokrat kadroların deneyimsizliğini, halktan kopukluğunu ve hükûmetin yalnızca partisel çıkarlar etrafında şekillendiğini sert bir dille eleştirmiş; ülkenin ancak “acımasız güçlü bir el” tarafından yönetilebileceğini ileri sürmüştür (Kaukasische Post, 1918: 1). Benzer bir eleştiri, Borba gazetesinde de dile getirilmiş, halkın temsilcilerine alan tanınmadığı ve otoriter bir yapı kurulduğu belirtilmiştir (Borba, 1918e: 2).

Alman birliklerinin Borçalı’ya yerleştirilmesi, Azerbaycan tarafından diplomatik kanallarla protesto edilmiştir. 1918 yılı Aralık ayında Azerbaycan Dışişleri Bakanı Ziyadhan tarafından Gürcistan Dışişleri Bakanı Ramışvili’ye gönderilen notada, Gürcü birliklerinin Almanlarla birlikte “haydutları temizleme” bahanesiyle Borçalı’ya girdikleri; ancak bu müdahalenin Türk ve Müslüman halka yönelik sistematik saldırılara dönüştüğü belirtilmiştir. Ziyadhan, Tiflis ve Sığnah çevresindeki Türk-Müslüman nüfusun Azerbaycan’a katılma iradesini defalarca beyan ettiğini ifade etmiş; Gürcü işgalinin derhal sona erdirilmesini ve sınır meselesinin karma bir komisyonla çözülmesini önermiştir (ACDA, 970/1/11: 6). 31 Ağustos 1918 tarihinde Azerbaycan temsilcisi Caferov’un Alman General-Major von Kress’e sunduğu raporda, Borçalı’da Ermeni ve Gürcü baskılarının sürdüğü bildirilmiş; rapora, Alman Genelkurmay kaptanının Ermenilerin bazı karışıklıklarda sorumlu olduğunu kabul eden ifadesi de eklenmiştir (ACDA, 970/1/18: 89).

5.2. Borçalı’da Belgelenmiş Alman Mezalimi ve İdari Müdahaleler

Borçalı’daki Alman askerî varlığı, kısa süre içinde güvenlik sağlamanın ötesine geçerek sivil halk üzerinde baskı ve tahakküm aracına dönüşmüştür. 4 Eylül 1918 tarihli bir resmî telgrafta, Gürcistan’ın Borçalı kazasındaki temsilcisi Lortkipanidze, Alman askerlerinin buğdaya 140 manat, una 200 manat, arpaya ise 70 manat fiyat biçtiğini; bu tahılların Soganlug yolu üzerinden Alman

subaylarınca verilen belgelerle taşındığını, belgelerin sorgulanması hâlinde askerlerin kaba kuvvete ve hatta silah kullanımına başvurduğunu rapor etmiştir. Kamu düzeninin bozulduğu vurgulanarak, Almanlara tahıl satışı yasağı getirilmesi ya da kontrol noktalarının kaldırılması istenmiştir (Gabrichidze, 1942: 93).

28 Ağustos 1918 tarihinde Arazi İşleri Komisyonu Başkanı Maris, bazı toprak sahiplerinin Alman askerî varlığını kullanarak köylülerden zorla kira vergisi topladığını ve bu duruma müdahale edilmesi gerektiğini bildirmiştir. Aynı gün Ahmet Mirza Memmedoğlu adlı bir Borçalı sakini, hiçbir suçlama olmadan Alman askerlerince tutuklandığını ve 1 numaralı Sübûvarlık Cezaevi'ne gönderildiğini belirtmiş; bu eylemin vatandaşlık haklarına aykırı olduğunu ifade etmiştir. 18 Ağustos'ta Sarvan köyü komiseri Ahmet Bedeloğlu, köylerinin Alman birliklerince 150 bin manat ödenmediği takdirde yakılmakla tehdit edildiğini bildirmiş; 11 Ağustos'ta ise Kasımlı köyü temsilcileri, köyden 65 pud buğdayın zorla alındığını ve buna ilaveten 9 bin manat ceza kesildiğini belirtmiştir.

İdarî makamlar da benzer baskılarla karşı karşıya kalmıştır. 19 Temmuz'da Tiflis Valiliği, Borçalı'daki idari işleyişin yerel komiserlerce yürütülmesine ve Alman müdahalesinin yalnızca olağanüstü hâllere mahsus kalmasına karar vermiş; ancak aynı gün Oberleutnant Adolf Reiter'in baskısıyla bir köy komiser yardımcısının serbest bırakıldığı, bu kişiye 16 Alman askerinin tahsis edildiği ve tüm itirazlara rağmen herhangi bir işlem yapılmadığı kaydedilmiştir. Reiter, bu kişinin "Ermenileri Tatarlara karşı kışkırtan provokatör" olduğunu savunmuştur. Ağbulak'ta da benzer olaylar yaşanmış, çok sayıda yerel komiser Alman baskısı nedeniyle görevlerinden istifa etmek zorunda kalmıştır (Gabrichidze, 1919: 70-88).

6. İngilizlerin Güney Kafkasya'daki Stratejik Hedefleri

6.1. Kafkas Demiryolu ve İngiliz Jeostratejik Vizyonu

Birleşik Krallık, Birinci Dünya Savaşı sonrası Güney Kafkasya'daki dış politikasını ulaştırma hatları ve enerji kaynakları etrafında şekillendirmiştir. Bu doğrultuda, İngiliz Başbakanı Winston Churchill'in *The World Crisis 1918-1925* adlı eserindeki değerlendirmeleri, Karadeniz'den Hazar Havzası'na kadar uzanan Kafkas Demiryolu hattının stratejik önemini gözler önüne sermiştir. Churchill, bu hattın yaklaşık 40 mil genişliğinde bir koridor oluşturduğunu, İngiliz askerî ve lojistik kabiliyetini bölgeye taşıdığını ifade etmiş; hattın iki tarafının İngiltere'nin deniz gücüyle desteklenen iç denizlerle çevrili olması nedeniyle, söz konusu güzergâhın bölgesel güç dengelerinde tayin edici olduğunu vurgulamıştır. Aynı zamanda İngiltere'nin bu hattın güvenliği için "koruyucu" rol üstlendiğini ve Karadeniz ile Hazar'daki deniz filolarının da bu yapıyı destekleyeceğini belirtmiştir. Churchill'in "İngiliz birlikleri, dünyadaki en büyük stratejik hatlardan birinin sahibi oldular" sözü, İngiltere'nin Güney Kafkasya'daki varlığının geçici bir müdahale değil, uzun vadeli jeopolitik bir hedefin parçası olduğunu ortaya koymuştur (Churchill, 1932: 104-105).

6.2. Petrol Politikaları ve Askerî Güç Unsuru

Güney Kafkasya'nın İngiltere açısından artan önemi, yalnızca ulaşım hatlarından değil, aynı zamanda bölgedeki enerji kaynaklarına duyulan ilgiden kaynaklanmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rusya ve İngiltere arasında Türkistan merkezli yürütülen jeopolitik rekabet, Kafkasya'nın stratejik önemini artırmıştır. İngiltere'nin amacı, Hazar çevresindeki petrol sahalarına egemen olarak, Yakın ve Orta Doğu'daki nüfuzunu pekiştirmek olmuştur. Bu çerçevede özellikle Bakü petrolü, İngiliz dış politika vizyonunda merkezî bir yer işgal etmiştir. 1918 yılı sonunda Bibi-Heybat Petrol Şirketi Başkanı Herbert Allen, İngiliz askerlerinin Batum'dan Bakü'ye ve Vladikavkaz'dan Tiflis'e kadar ilerlemesiyle birlikte, İngiltere'nin Grozni, Bakü ve Hazar sahalarında kontrol sağlama fırsatı elde ettiğini ifade etmiştir (Aliyev, 2018: 44).

Bu doğrultuda Gürcistan, Bakü-Batum petrol boru hattı güzergâhında yer alması nedeniyle hayati öneme sahip olmuş; İngiltere, bu stratejik geçiş hattını güvenceye almak için Gürcistan topraklarına yaklaşık 30 bin kişilik keşif birliği konuşlandırmıştır. Genel toplamda ise Güney Kafkasya genelinde 60 bin İngiliz askerinin varlığı söz konusudur. Bu birlikler, özellikle Tiflis, Kutais, Batum, Sohum, Poti, Kobuleti, Samtredia, Haşur, Borjom, Natanev, Mtsheta, Duşet, Kazbek ve Borçalı gibi kritik merkezlerde etkin şekilde konuşlanmıştır (Gambashidze, 1964: 45).

6.3. İngiliz Arabuluculuğu ve Sınır Müzakereleri

İngiltere'nin Güney Kafkasya'daki müdahalesi yalnızca askerî değil, diplomatik düzeyde de belirleyici olmuştur. Özellikle Borçalı ve Ahılkelek bölgelerinde Gürcü-Ermeni ihtilafında İngiltere, arabulucu rolü üstlenmiştir. 11 Nisan 1919'da Ermenistan'ın Gürcistan'daki diplomatik temsilcisi A. Evangulov'un Dışişleri Bakanlığı'na ilettiği bilgiye göre, General Thomson, General Korganov ve Evangulov'u tarafsız bölgedeki sorunları görüşmek üzere davet etmiş ve bu görüşmede Ermeni tarafının Borçalı'nın Arpaçay'a kadar Ermenistan'a, Ahılkelek'in ise tamamen Gürcistan'a verilmesi yönündeki önerisi ile her iki bölgenin ikiye bölünmesi şeklindeki alternatif çözüm masaya yatırılmıştır. General Thomson ise Arpaçay hattının Tiflis için güvenlik tehdidi oluşturduğunu belirterek, Ahılkelek'in tümüyle Gürcistan'a verilmesini ve Borçalı sınırının Kura-Oğlu-Şamlug hattında belirlenmesini önermiştir (ACDA, 66/1/148: 50).

Bu öneri daha sonra revize edilerek sınır hattı Lalvar Dağı'ndan Sanayet İstasyonu'na kadar uzatılmış; Sanayet İstasyonu Ermenistan'a, Allahverdi ise Gürcistan'a bırakılmıştır (Markhuliy, 2007: 80). General Korganov'un itirazına rağmen Thomson, bu planın Paris Barış Konferansı'nı etkilemeyeceğini belirtmiş ve kabul edilmesi yönünde baskı uygulamıştır. Görüşmelerin tüm detayları, 12 Nisan 1919 tarihli telgrafla Evangulov tarafından Ermenistan Dışişleri Bakanlığı'na bildirilmiştir (ACDA, 66/1/176: 51).

6.4. İngiltere'nin Gürcistan'daki Diplomatik Gerginlikleri

İngiltere'nin Gürcistan'la olan ilişkileri zamanla askerî iş birliklerinin ötesine geçerek diplomatik düzeyde bazı krizlere sahne olmuştur. 25 Aralık 1918'de Gürcistan Dışişleri Bakanı Gegeçkori, İngiliz Misyonu Şefi Colonel Jordan'a gönderdiği yazıda, General Raycroft, Colonel Chardiny ve Başbakan Jordaniya arasında askerî operasyonların durdurulması amacıyla yapılan görüşmelere rağmen Ermenistan tarafından geri dönüş alınamadığını; bu sebeple Gürcistan'ın kendi güvenliğini sağlama zorunluluğunun doğduğunu ifade etmiştir. Aynı belgede, General Raycroft'un Gürcistan Dışişleri temsilcisini kabul etmeyi reddetmesi Gürcistan hükûmeti tarafından tepkiyle karşılanmış ve açıkça belgelenmiştir (GMAMTA, 2121/1/4: 4).

Ertesi gün, 26 Aralık 1918 tarihinde gönderilen başka bir belgede ise Poti Limanı Komutanı'ndan alınan telgrafta, İngiliz mayın gemisi komutanının kabul edilemez davranışlarının rapor edildiği, bu tür olayların tekrarlanmaması adına diplomatik önlemlerin alınmasının zaruri olduğu belirtilmiştir (GMAMTA, 2121/1/4: 5).

7. Savaş Sonrası “Parçalanmış” Borçalı Muamması ve Tarafsız Bölge Tartışması

7.1. Savaşın Gölgesinde Borçalı: Etnik Hak Taleplerinden Devlet Arşivlerine

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Güney Kafkasya'da ortaya çıkan siyasal boşluk ve güç dengesi mücadelesi, başta Borçalı olmak üzere Ahıska, Nahçıvan ve Karabağ gibi bölgeleri birer ihtilaf sahasına dönüştürmüştür. Ferhad Ağazade, 9 Ocak 1919 tarihli Azerbaycan gazetesindeki yazısında, Gürcüler ile Ermeniler arasında devam eden savaşın özünde Borçalı Türkleri ve Ahıska Müslümanlarının topraklarını kontrol etme isteğinden kaynaklandığı ileri sürülmüştür. Savaşın yalnızca silahlı çatışma boyutuyla değil, arşivsel ve tarihsel miras bağlamında da yürütüldüğünü dile getiren

Ağazade, Gürcistan hükûmetinin hâlâ Zakatala bölgesine ait idarî belgeleri Azerbaycan'a iade etmemesini, Tiflis'in eski valilik merkezi olmasına dayandığını ancak bu gerekçenin artık geçerliliğini yitirdiğini ifade etmiştir. Ağazade'ye göre, eski hanlıklara ait bayraklar, mühürler, anahtarlar ve diğer resmî evraklar artık Azerbaycan'a teslim edilmeli hâl almıştır (Ağazade, 1919: 2).

Bu görüş, yalnızca arşiv belgeleriyle sınırlı kalmamış, Borçalı'nın doğrudan Azerbaycan'a ait olduğu düşüncesiyle millî aidiyet vurgusu taşıyan birçok yayında da tekrar edilmiştir. Şçepotyevev, 11 Şubat 1919 tarihli yazısında, Karabağ ile birlikte Borçalı'nın da tarih boyunca Azerbaycan'ın ayrılmaz parçası olduğunu; bölgenin ekonomik, coğrafi ve demografik yapısının Türk unsurlar tarafından şekillendiğini vurgulamış, Ermeni yerleşimlerinin ise sınırlı ve geçici nitelikte olduğunu ileri sürmüştür (Şçepotyevev, 1919: 3).

Milliyetçilik temelinde sürdürülen bu iddialar yalnızca yazılı basınla sınırlı kalmamış, Meclis düzeyinde de yankı bulmuştur. 14 Nisan 1919 tarihli Azerbaycan Parlamentosu'nun oturumunda konuşan Mehmed Emin Bey, Karabağ meselesinin bildirilerde yer almamasına karşı çıkarken, Borçalı bölgesinin de Azerbaycan hükûmetinin fiilî kontrolü dışında kaldığını vurgulamıştır (Azerbaycan, 1919a: 1). Resulzade, aynı zamanda Azerbaycan gazetesindeki "Zakatala Meselesi" başlıklı yazısında ise Gürcü basınının yalnızca tarihî haklara dayanarak iddiada bulunmasını eleştirmiş; halkın gönüllü iradesi, kültürel kimliği ve geleneklerinin göz ardı edilmesinin Gürcistan'ı yalnızlaştıracağını savunmuştur (Resulzade, 1919: 1).

Dönemin önemli Türkçü aydını ve bestekârı Üzeyir Hacıbeyli de 24 Nisan 1919 tarihli yazısında benzer kaygıları dile getirmiş; sınır meselesinin çözümünün diğer tüm siyasal ve ekonomik sorunların temelinde yattığını vurgulayarak, Ermenistan'ın Nahçıvan, Şerur ve Karabağ üzerindeki talepleriyle birlikte Gürcistan'ın Borçalı ve

Zakatala bölgelerini sahiplenme arzusunu Kafkasya’da Türk etkisini sınırlamaya yönelik bir tehdit olarak tanımlamıştır (Hacıbeyli, 1919: 2).

Bu dönemde Azerbaycan kamuoyunda Borçalı’nın statüsü yalnızca bir toprak meselesi değil, “millî onur” meselesi olarak da ele alınmıştır. 21 Ocak 1919 tarihli yazısında Ömer Faik Nemanzade, Borçalı’da yaşanan yangınlar, katliamlar ve fizikî yıkım karşısında halkı direnişe çağırmış; Talât Paşa’ya seslenerek Türk liderlerin tarihî sorumluluk üstlenmesi gerektiğini vurgulamıştır (Dan Ulduzu, 1919: 2). Aynı duygularla kaleme alınan bir başka yazıda, Borçalı’nın işgali karşısında gönüllü birlikler kurulması ve millî onurun savunulması çağrısı yapılmıştır (Davud, 1919: 2).

25 Mart 1919’da Aşağı Saral’da düzenlenen Borçalı Müslümanları Kongresi (Azerbaycan, 1919b: 4) ve nisan ayında Surahani’da işçi ve köylülerin gerçekleştirdiği konferans, Borçalı’nın Azerbaycan’ın ayrılmaz parçası olduğu yönünde alınan kararlarla bölgesel halkın siyasi bilincini yansıtmıştır (Azerbaycan, 1919c: 4).

Bu milliyetçi tepkilere karşı olarak Gürcistan cephesinde de Borçalı’ya yönelik kaygılar güçlü biçimde dile getirilmiştir. Giorgi Gvazava, Sakartvelo gazetesindeki yazısında Borçalı’yı “Gürcü milletinin millî onurunu” temsil eden bir sembol olarak tanımlamış (Gvazava, 1918: 2), İvane Javakhişvili ise “Borçalı ve Cavaleti Gürcistan’ın kapısıdır, bu kapıların kaybı devletin çöküşüdür” sözleriyle bölgenin stratejik önemine vurgu yapmıştır (Sakhalkho Sakme, 1918: 3).

7.2. İngiliz Arabuluculuğu ve Tarafsız Bölge İdaresi

1919 yılı boyunca Borçalı bölgesinde askerî çatışmaların önüne geçmek amacıyla İngiliz Kafkasya Komutanlığı’nın öncülüğünde tarafsız bölge uygulamaları hayata geçirilmiştir. Bu uygulamalar, Ermenistan ve Gürcistan arasında sınır hattında gerilim artarken geçici barış zemini yaratmayı amaçlamış, aynı zamanda İngiliz askerî-siyasi varlığının bölgedeki etkinliğini pekiştirmiştir. İlk

önemli belge, 1 Eylül 1919 tarihinde imzalanmış; Gürcü ve Ermeni garnizonlarının mevcut konumlarında kalması kararlaştırılmış, 1919 yılının Haziran ayında sınır antlaşmasının sahada uygulanabilmesi için İngiliz Albay Staff başkanlığında karma bir askerî komisyonun kurulmasına karar verilmiştir. Gürcistan adına General Gedevanov, Ermenistan adına General Ananikyan komisyonu yönetecek isimler olarak belirlenmiş, böylece her iki tarafın doğrudan temsil edildiği ve İngiltere’nin gözetim sağladığı bir yapı oluşturulmuştur (GMAMTA. 1864/2/77: 6).

Bu girişimin temelini atan protokol ise 29–30 Ağustos 1919 tarihlerinde Gürcistan ve Ermenistan hükûmet temsilcileri tarafından imzalanmıştır. İngiliz askerî otoritesinin arabuluculuğunda gerçekleşen bu antlaşma ile Borçalı bölgesinin geçici bir tarafsız bölge tesis edilmiş; İngiliz bir subayın gözetiminde karma bir idari yönetim öngörülmüştür. Subayın ikametgâhı için Allahverdi veya Tiflis önerilmiş, mali yükümlülüklerin iki taraf arasında eşit biçimde paylaşılması da hükme bağlanmıştır (GMAMTA. 1864/2/77: 23).

İngiliz Genel Komutanlığı’nın müdahalesi sonucunda 31 Aralık 1918 tarihinde Borçalı’daki silahlı çatışmalar durdurulmuş ve 1919 yılının ocak ayında Tiflis’te düzenlenen konferansla taraflar arasında geçici bir antlaşmaya varılmıştır. Bu antlaşma çerçevesinde, Müttefikler Yüksek Konseyi nihai bir sınır kararı alana kadar, Borçalı kazasının kuzey kısmının Gürcistan’a, güney kısmının ise Ermenistan’a bırakılması kararlaştırılmış; Allahverdi, Uzunlar ve Vorontsov ilçelerini kapsayan orta kesim ise “tarafsız bölge” ilan edilerek İngiliz genel valisinin idaresine bırakılmıştır (Kadishev, 1960: 173).

Ardından gelen 31 Ağustos 1919 tarihli Tiflis Konferansı’nda ise bu protokolün uygulanmasına yönelik detaylar belirlenmiştir. Konferansa Gürcistan’dan Sabahtaraşvili, General Gedevanov ve Midivani; Ermenistan’dan Mamikonyan, Khachatryan, Evantulov ve General Kipianişev; tarafsız gözlemci olarak ise İngiliz Generali

Beach katılmıştır. General Beach, İngiliz General Cory'nin Tiflis Vilayeti'nden çekilme sürecinde olduğunu açıklamış ve Borçalı'da tam teşekküllü bir İngiliz birliğinin bırakılmasının mümkün olmadığını, yalnızca birkaç subayın iletişim ve gözetim görevini sürdüreceğini belirtmiştir (GMAMTA. 1864/2/86: 3-4).

Bu doğrultuda oluşturulan teknik yapı, iki ulusal temsilcinin (bir Gürcü ve bir Ermeni) birlikte görev alacağı karma bir idarî model üzerine kurulmuştur. Ancak önemli kararlar, Gürcü temsilci Sabahtaraşvili'nin yönlendirmesiyle, esas olarak İngiliz subaya ait olacaktı. Subayın görev yeri Tiflis ya da Borçalı olarak belirlenmiş; taraflarla sürekli temas hâlinde bulunması zorunlu kılınmıştır. Ayrıca idarî ve malî yükümlülüklerin eşit şekilde paylaşılması, İngiltere'nin arabulucu rolünün ve General Cory'nin şahsî çabalarının taraflarca memnuniyetle karşılandığı belgede açıkça belirtilmiştir. Bu çerçevede Borçalı üzerindeki barışçıl çözüm arayışı ve İngiltere'nin bölgedeki inisiyatifi meşru görülmüştür (GMAMTA. 1864/2/86: 3-4).

2 Eylül 1919 tarihinde İngiliz istihbarat subayı T. Drew Daly tarafından Tiflis'te hazırlanan rapor, Allahverdi'deki İngiliz komutan Binbaşı Douglas'ın tarafsız bölgedeki statükoyu korumaya devam edeceğini Gürcistan ve Ermenistan hükûmetlerine bildirdiğini aktarmıştır. Bu durum, İngiliz arabuluculuğunun yalnızca diplomatik belgelerde değil, sahadaki askerî otoriteler tarafından da desteklendiğini göstermiştir (GMAMTA. 1864/2/86: 10).

10 Eylül 1919 tarihinde düzenlenen toplantı ise tarafsız bölgenin yönetimini fiilen üstlenecek yeni komutanın tanıtıldığı aşama olmuştur. İngiliz tarafını General Beach, eski askerî vali Mayor Douglas ve onun yerine atanan Yüzbaşı Holls temsil etmiş; Gürcü heyetinde Gegeçori, Sabakhtaraşvili, Midivani ve General Gedevanov; Ermeni heyetinde ise Mamikonyan, Khachatryan ve Evantulov yer almıştır. General Beach, "Borçalı'nın tarafsız bölgesinin yönetimi artık Yüzbaşı Holls tarafından üstlenilecektir"

diyerek yeni idarî yapının başında İngiltere'nin yer alacağını ilan etmiştir (GMAMTA. 1864/2/86: 13).

Toplantıda ayrıca, Karakilise'den göçle gelen bazı şahısların, kira karşılığında toprakları kullanmaya devam ettikleri, bu durumun ise idarî ve mülkiyet sorunlarına yol açtığı ifade edilmiştir. Bu çerçevede, söz konusu kişilere mülk edinme hakkı tanınması ya da bölgeden ayrılmalarının sağlanması gerektiği yönünde tartışmalar yaşanmıştır. Tarafsız bölgede doğan idari giderlerin geçici olarak Gürcistan ve Azerbaycan arasında eşit şekilde paylaşılmasına; ileride bölgenin hangi devlete ait olduğu kesinleştiğinde ise tüm masrafların ilgili devletçe karşılanmasına karar verilmiştir. Mayor Douglas'ın bazı Gürcü memurların tutumlarına ilişkin dile getirdiği rahatsızlık üzerine Gegeçkori, bu kişilerin geçmişte iyi çalıştıklarını ancak son zamanlarda davranışlarında değişim gözlendiğini kabul etmiştir. Toplantının sonunda General Beach, görevinin sona erdiğini ifade etmiş ve "bu güzel Gürcistan'ı ve insanlarını hep memnuniyetle hatırlayacağını" söylemiştir (GMAMTA. 1864/2/86: 14).

29-30 Ağustos 1919 tarihli kararların sahada uygulanmasına yönelik 18 Eylül 1919 tarihli belgede, İngiliz askerî varlığının kademeli olarak çekileceği, bu süreçte yerel istikrarın korunması gerektiği ve toplumsal paniğe yol açabilecek söylentilerin önlenmesi için yerel halka bilgilendirme yapılması gerektiği belirtilmiştir (GMAMTA. 1864/2/86: 18). Aynı yönde 21 Eylül 1919 tarihli belge ise, taraflarca mevcut statükonun korunacağı ve bölgenin İngiliz subayı başkanlığında karma bir idari yapı ile yönetilmeye devam edeceği yönündeki oybirliği kararını yansıtmıştır. Bu bağlamda, kamuoyunun doğru ve zamanında bilgilendirilmesi, tarafsızlık rejiminin sürdürülebilirliği açısından hayati önem taşımıştır (GMAMTA. 1864/2/86: 21).

7.3. Tarafsız Bölge Rejiminin Fiilî Bozulması ve Toplumsal Gerilimler

Borçalı'da kurulan tarafsız bölge, diplomatik belgelerde geçici barışı amaçlayan bir yapı olarak tanımlansa da, sahadaki gelişmeler bu yapının işlevsizleşmesine yol açmıştır. İdari otorite boşluğu, özellikle bazı Ermeni silahlı gruplarının müdahalesine zemin hazırlamış; bu da halkın güvenliğini doğrudan tehdit etmiştir. Belgelerde bu grupların faaliyetlerinin belirli bir iskân politikasıyla ilişkili olduğuna dair açık bir ifade bulunmamakla birlikte, güvenlik sorunları ile nüfus hareketleri arasında doğrudan bir ilişki dikkat çekmektedir. Güç boşluğu, yalnızca asayiş değil, yerleşim ve mülkiyet dengesini de belirsizliğe sürüklemiştir.

11 Şubat 1919 tarihli bir rapora göre, Gürcistan İçişleri Bakanlığı'na bağlı Borçalı Valilik Komiseri, tarafsız bölgede ciddi ölçüde kargaşa ve düzensizlik yaşandığını ve hiçbir idarî denetimin kalmadığını bildirmiştir. Komiser, acilen önlem alınmasını talep ederken, İngiliz yetkililerden Albay Stuart'ın edindiği bilgilere göre, 120 kişilik silahlı bir Ermeni birliği, sınır karakollarını dağıtmak amacıyla bölge civarında hareket ederek Candar ve Allahverdi gibi köylerine saldırmıştır (Azerbaycan, 1919d: 2).

Borçalı bölgesinde yaşanan demografik dönüşüm, yalnızca geçici göç hareketleriyle sınırlı kalmamış, uzun vadeli ve sistematik bir şekilde bölgenin etno-sosyolojik yapısını dönüştürmeye yönelik bir yeniden yapılandırma sürecine işaret etmektedir. Vratsakan Kyank gazetesinin 25 Ekim 1918 tarihli sayısında Lori, Trialeti ve Tsalka'daki Türk nüfusun Anadolu'ya göç ettiği bilgisi yer almakta; bu ifade, yerel otorite boşluğunun fiilen etnik temizlik amacıyla kullanıldığını göstermektedir (Orizoni, 1918c: 1). Aynı dönemde Ahıska'daki çatışmaların Borçalı'ya sıçramasıyla birlikte Müslüman halkın savunma amacıyla birleştiği, Gürcü birliklerinin bölgeden çekildiği ve yönetimin Ermeni grupların denetimine geçtiği belirtilmektedir (Azerbaycan, 1919e: 3). Ancak bu gelişmeler, 1801 sonrası Çarlık Rusyası'nın yürüttüğü demografik mühendislik politikasının devamıdır. Şemşeddil, Dağ Borçalı ve Pembek gibi Türk bölgeleri Rus hâkimiyetine geçmiş; boşalan köylere 1804'te 2.000, 1831'de ise Borçalı, Pembek ve Şöreyel'e 5.514 Ermeni ailesi

yerleştirilmiştir. N.N. Şavrov'a göre 1828-1830 arasında 124.000 Ermeni göç ettirilmiş ve Türklerin yaşadığı verimli topraklara yönlendirilmiştir. Bu iskân için büyük arazi ve mali kaynaklar tahsis edilmiş, Borçalı idari olarak parçalanıp merkezi Şülever'e taşınmıştır (Habibbayli, 2020:119-120).

Bu fiilî durumun doğurduğu kaos ortamı, İngiliz yetkilileri harekete geçirmiştir. Müttefik Devletler Komisyonu Karakilise Komite Başkanı'nın aktardığına göre, 3 Ocak 1919 tarihinde Tiflis'te gerçekleşen bir toplantıda, İngiliz Generali Raycroft, Fransız Albay Chardini ve Gürcistan Başbakanı Noe Jordanya, Ermenistan temsilcisi Camalyan'ın protestosuna rağmen, bölgedeki askerî harekâtın derhâl durdurulmasına karar vermiştir. Toplantı sonucunda İngiliz, Fransız, Gürcü ve Ermeni temsilcilerinden oluşacak bir komisyonun cephe hattına gönderilmesine, sembolik düzeyde tutulacak garnizonların kuzeyde Gürcülere, güneyde ise Ermenilere ait olmasına, demiryolu güvenliğinin İngiliz devriyesiyle sağlanmasına karar verilmiştir. Aynı zamanda, Ahıska'daki idarî memurların Müttefik kontrol komisyonu gözetiminde çalışması, bölgedeki Müslüman ve Ermeni halktan temsilcilerin de komisyona dâhil edilmesi öngörülmüştür. Sınır meselelerinin nihai çözümü için Gürcü ve Ermeni temsilcilerin Avrupa'daki büyük devletler nezdinde görüşmelere katılması da kararlaştırılmıştır (Azerbaycan, 1919f: 3).

Bu karmaşık yapı ve denetim eksikliği, tarafsızlık ilkesinin sadece kâğıt üzerinde kaldığını göstermektedir. İngiltere'nin teknik anlamda çözüm önerileri sunduğu görülse de Borçalı'daki fiilî tablo, silahlı saldırılarla sarsılan sosyal doku, zorunlu göçler, idarî boşluk ve mülkiyet ihtilafları gibi çok boyutlu sorunlara çözüm getirememiştir. Ayrıca demiryolu gibi stratejik hatların güvenliğinin sağlanamaması da tarafsız bölge modelinin zayıf yönlerini gözler önüne sermiştir.

7.4. Uluslararası Müzakere Girişimleri, Sınır Diploması Krizi ve Siyasal Yansımalar

Borçalı bölgesinin hukukî ve idari statüsüne dair tartışmalar yalnızca yerel düzeyde değil, Ermeni-Gürcü ilişkileri ve uluslararası müdahale çerçevesinde şekillenen daha geniş bir diplomatik zeminde sürdürülmüştür. 15 Ağustos 1919 tarihinde İngiliz askerlerinin Lori bölgesindeki tarafsız bölgeden çekilme sürecine girmesi üzerine, Tiflis'te üçüncü Ermeni-Gürcü konferansı toplanmıştır. Ermeni heyetinde Mamikonyan, Haçaturyan ve General Kişmişev; Gürcü tarafında ise Sabahtarişvili, Mdivani ve General Gedevanişvili yer almış, İngiltere'yi General Bich gözlemci olarak temsil etmiştir. 29 Ağustos-1 Eylül 1919 tarihleri arasında süren görüşmeler sonucunda Borçalı kazasının İngiliz askerlerinin çekilmesinden sonra Gürcü-Ermeni ortak idaresine bırakılmasına karar verilmiştir. Ayrıca garnizonların yerlerinin ve sayıların değiştirilmemesi ve idarî giderlerin eşit paylaşımı da kabul edilmiştir (Markhuliya, 2007: 76-77).

Borçalı'ya dair sınır müzakereleri yalnızca İngiltere'nin değil, Ermeni tarafının da iç diplomasi gündeminde etkili olmuştur. 11 Nisan 1919'da Ermenistan'ın Gürcistan'daki diplomatik temsilcisi Evangulov'un Dışişleri Bakanlığı'na sunduğu rapora göre, İngiliz General Thomson, Ermenistan'ın Borçalı ve Ahılkelek üzerindeki toprak taleplerinin sınırlarının netleştirilmesini istemiş ve bu konuda General Milne tarafından yetkilendirilmiştir. Bu kapsamda Hattian'ın Gürcü tarafına sunduğu iki öneriden biri, Borçalı'nın Arpaçay tarafına kadar olan kısmının Ermenistan'a, Ahılkelek'in ise tamamen Gürcistan'a bırakılması yönündeydi; diğer öneri ise bu iki kazanın bölünmesi idi (Markhuliya, 2007: 69).

Bu gelişmeler basına da geniş biçimde yansımıştır. Aref adlı Ermeni gazetesine göre, Borçalı ve Ahılkelek kazaları toplam 40 kilometrekarelik bir ihtilafli alanı olduğu aktarılmıştır. Gürcüler, bu bölgelerdeki Ermeni nüfusun çoğunluk olduğu iddiasını Gürcü nüfusuna kıyasla daha çok olduğu durumunu kabul etseler de onların geçici yerleşimciler olduklarını ve kıtlık dönemlerinde bölgeyi terk ettiklerini iddia ederek tarihsel aidiyet iddialarını reddettikleri aktarılmıştır. Aynı yazıda, Borçalı'daki kiliseler ve

bölgedeki kültürel mirası, Ermenilerin tarihî hak iddialarına dayanak olarak gösterilerek ileri sürülmüştür (Azerbaycan, 1919g: 3).

Bu tartışmalara karşı Azerbaycan tarafı hem resmî hem de entelektüel kanallardan pozisyonunu güçlendirmiştir. 19 Ağustos 1919 tarihli Azerbaycan gazetesinde Halil İbrahim’in kaleme aldığı yazıda, Kafkasya Konferansı’nın yeniden toplanması çağrısı olumlu karşılanmış, Azerbaycan hükûmetinin tüm komşularıyla barışçıl çözüm yollarını öncelediği, gerekirse taviz verdiği ifade edilmiştir. Ancak Borçalı gibi yerli Türk halkının daima Azerbaycan’a bağlılık gösterdiği ve uğruna can verdiği bölgelerin hâlâ Gürcistan’ın yönetimi altında bulunmasının büyük bir çelişki olduğu vurgulanmıştır. Yazıda Nahçıvan, Şerur, Vedibasars gibi diğer bölgelerle birlikte Borçalı’nın da Azerbaycan’ın ayrılmaz parçası olduğu belirtilmiştir (İbrahim, 1919: 2).

Azerbaycan basını bu dönemde millî şuuru ve siyasi kaygıyı doğrudan birbirine bağlamış, Borçalı meselesini yalnızca toprak değil aynı zamanda millî onur ve kardeşlik meselesi olarak sunmuştur. “Davud” imzalı bir yazıda, eğer bölgedeki çoğunluk Ermeniyse, Müslüman Türklere iyi davranılması gerektiği; değilse, işgalin meşru olamayacağı belirtilmiş, Ermenilerin Borçalı işgalinin başarısız olduğu ve Azerbaycan’ın bu konuda resmî tedbirler alacağı vurgulanmıştır. Bu yazıda ayrıca, Ermenilerin hem Gürcülere hem de Türklere karşı savaştığı, Borçalı’nın ise esasen bir Türk ve Müslüman yurdu olduğu ifade edilmiştir (Davud, 1919: 2).

8. İngilizlerin Bölgeden Çekilişle Nükseden Kriz ve Tüm Kafkasya Konferansı

Ermenistan’ın Gürcistan’daki kamuoyu, İngiltere’nin Ermenistan’ın yeni sınırlarını belirleyeceği umuduyla İngiltere’ye dayatmaya çalışırken, İngilizler için Azerbaycan’daki çıkarlar ve Bakü petrolünü kontrol etme olasılığı, Ermenistan’ın sınırlarını genişletme planlarından çok daha önemli olduğu görünmüştür. İngilizler, özellikle Bakü-Batum petrol boru hattının güzergâhını

koruyan 30 bin kişilik İngiliz keşif birliği ile Gürcistan'a daha fazla ilgi göstermiştir. Ermenistan liderleri, İngiltere'nin Orta Kafkasya'yı işgalinin Ermenistan'ı genişletmek değil, kendi jeopolitik hedeflerini gerçekleştirmek için olduğunu anlamaya başlamışlardır. Ermeni bilim insanı Galoyan, "Ermeni meselesi, Asya Türkiye'sinin bölünmesine ilişkin genel planın bir parçasıydı" şeklinde doğru bir şekilde belirtiyor. Benzer bir sonuca Gürcü tarihçi G. Gambaşidze de ulaşarak, "1918-1919 yıllarının başında uluslararası ilişkilerdeki gerilimde, Avrupa devletleri Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan ile ilgili konuları, Orta Doğu'ya yönelik yayılcı politikaları ve Rusya'daki sosyalist devrime karşı mücadeleye yakından ilişkilendirmişlerdir" diye yazmaktadır (Markhuliy, 2007: 60-61).

Ermenistan Başbakanı Hatisyan liderliğindeki Taşnak hükûmeti, Karabağ, Ahılkelek ve Lori üzerindeki iddialarını İngiliz General Thomson'a kabul ettirmeye çalışsa da İngilizler Karabağ'da Azerbaycan, Ahılkelek'te Gürcistan otoritesini tanımalarını emretmiş, Lori'nin statüsünü Paris Barış Konferansı'na bırakmıştır. Ermeni tarafı, Paris'e sunduğu muhtırada Gence, Borçalı, Arpaçay ve Akdeniz'e uzanan bölgeleri içeren sözde büyük Ermenistan haritasını sunarak geniş taleplerde bulunmuş; ancak bu öneriler Evangulov'un 12 Nisan 1919 tarihli telgrafıyla bildirildiği üzere İngilizlerce bile reddedilmiştir. Gelişmeler üzerine Gürcistan, Dışişleri Bakanı Gegeçkori'nin öncülüğünde, 25 Nisan 1919'da Tiflis'te Tüm Kafkasya Konferansı'nı toplamıştır. Azerbaycan adına Caferov, Hoyski ve Hasmamedov; Ermenistan adına Mamikonyan, Tigranyan ve Arutyunyan; Gürcistan adına Gegeçkori, Ramişvili ve Kandelaki; Kuzey Kafkasya adına Kandemir, Feyzullayev ve Butayev'in katıldığı bu konferans, yalnızca sınır ihtilaflarını değil, aynı zamanda bölgesel güvenlik, ekonomik iş birliği ve siyasî koordinasyonun çerçevesini belirlemeyi amaçlayan ilk çok taraflı diplomatik platform olmuştur. (Bedianishvili, 1980: 243).

Ramişvili, konferans katılımcılarının özellikle sınır sorunları başta olmak üzere belirli konularda anlaşamayacaklarından endişe ederek, toprak meselesi çözülmeden tüm çalışmaların sonuçsuz

kalacağı yönünde bir sonuca varılmaması gerektiğini belirtilmiştir. Nitekim hiçbir devlet yoktur ki komşu tarafa yönelik herhangi bir talebi olmasın, ancak bu nedenle diğer meseleleri ortaklaşa çözmek olup olmadığı sorulmuştur (Ertoba, 1919a: 1).

Bu sorunun incelenmesinde tüm delegasyonlar aktif bir şekilde yer almıştır. Gürcistan Heyeti tarafından hazırlanan karar tasarısı, Denikin'in saldırgan eylemlerini ve tüm Kafkasya'yı işgal etme niyetini vurgulamıştır. Konferans bu nedenle "bağımsızlığı ve özgürlüğü savunmak için Kafkasya'nın askerî-diplomatik güçlerini yaklaşan tehlikeye karşı birleştirme" kararı almıştır (Ertoba, 1919b: 1). Bu kararı Ermenistan Heyeti dışında tüm taraflar desteklenmiştir. Ermeniler hâlâ birleşik Rusya'nın yeniden kurulması umudunu taşımışlar, Gürcistan ve Azerbaycan'a karşı bir girişim olarak Denikin ile gizli bir askerî ittifak kurmuşlardı (Rayevskiy, 1927: 115).

Zaman içerisinde Taşnaklar fikirlerini değiştirmiş, ancak sözde büyük Ermenistan miti oldukça sabit kalmıştı. Kısa süre sonra, 15 Ağustos 1919'da Lori'nin "tarafsız bölgesinden" İngiliz birliklerinin tahliyesi başlamıştır. Bununla bağlantılı olarak Tiflis'te Üçüncü Ermeni-Gürcü Konferansı açılmıştır. Konferansa Ermeni tarafından Mamikonyan, Haçaturyan ve General Kışmışev; Gürcü tarafından ise Sabahtarişvili, Mdivani ve General Gedevanişvili katılmıştır. Konferansta Müttefik komutanlığı temsilcisi General Beach gözlemci olarak yer almıştır. Konferansın ana konusu, İngiliz birliklerinin çekilmesinden sonra "tarafsız bölgenin" yönetimi muamması olmuştur. 29 Ağustos-1 Eylül 1919 tarihleri arasında çalışan konferans belirli kararları almıştır.

Kararlar aktırılırken, Borçalı kazasının tarafsız bölgesi yönetimi karışık (yani Gürcü-Ermeni) kalacağı belirtilmiştir. Tarafsız bölgedeki karma yönetimin giderleri her iki cumhuriyetin hükûmetleri arasında paylaştırılacağı aktarılmıştır. Gürcü ve Ermeni garnizonlarının bulunduğu hattın ve bu garnizonların sayısının olduğu gibi kalması sağlanacağı belirtilmiş ve konferansın

çalışmaları bu noktada ara vermiştir. İngiliz birliklerinin çekilmesinden sonra Ermenistan'ın durumu ciddi şekilde zorlaşmıştır. Azerbaycan, Karabağ'daki pozisyonlarını geri almıştır, Taşnaklar ise "tarafsız bölgenin" Gürcistan'a geçmesinden endişe etmiş ve Denikin, bu sorunları Ermenistan'ın lehine çözmek için ciddi bir yardım sağlayacak durumda olmamıştır. Albay Haskell'in askerî harekâtı durdurma teklifine rağmen, sözde Kürt-Tatar saldırıları sınırda, özellikle Iğdır ve Sarıkamış bölgelerinde devam ettiği, Osmanlı Devleti ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Türk subay ve askerleri tarafından yönetilen önemli Kürt çeteleri birliklerine saldırılar düzenlediği iddiası ileri sürülmüştür. Ermeni-Gürcü Konferansı'nda birkaç günlük bir ara verilmesiyle, katılımcılar ilk sonuçları hükûmetlerine bildirdiği: Gürcistan Heyeti, Ahılkelek bölgesinin tamamı ve Borçalı'nın Leyli-Dağ hattı-Lok geçidi kısımlarına kadar olan kısmının koşulsuz olarak Gürcistan'a bırakılmasını talep edildiği aktarılmıştır (ACDA, 276/1/112: 30).

9. Paris Barış Konferansı'nda Borçalı Müzakeresi

1919 Paris Barış Konferansı sürecinde Borçalı bölgesi, Güney Kafkasya'daki sınır ihtilaflarının merkezinde yer almış; Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan tarafından farklı tarihî, demografik ve coğrafi gerekçelerle sahiplenilmiştir. Bu süreçte her üç tarafın da Paris'e sunduğu diplomatik belgelerde Borçalı'nın stratejik önemi ve nüfus yapısı öne çıkarılmış; taraflar, bölgeye dair taleplerini siyasî hedefleri doğrultusunda şekillendirmiştir. Azerbaycan Cumhuriyeti Heyeti, 28 Mayıs 1919 tarihli notasında Borçalı, Karayazı ve Tiflis'in ihtilaflı alanlar olduğunu belirtmiş; bu bölgelerin nüfusunun büyük ölçüde Azerbaycan'a yakın yerli Türklerden oluştuğunu ve halkın Azerbaycan'a katılma yönünde açık bir irade sergilediğini vurgulamıştır. Aynı belgede, söz konusu toprakların Ermeni idaresine zorla verilmesine ve Müslüman köylerin Ermeni kuvvetlerince tahrip edilmesine itiraz edilmiş; çatışmaların önlenmesi için uluslararası bir komisyon kurulması önerilmiştir. Notada, Borçalı'nın Azerbaycan'ın ayrılmaz parçası

olduğu ve bölge halkının başka bir otoriteyi tanımadığı açıkça ifade edilmiştir (ACSPİHDA, 277/2/32: 1-3). Bu yaklaşım, Azerbaycan’ın Paris’e sunduğu diğer belgelerde de sürdürülmüştür. “La République de l’Azerbaïdjan du Caucase” (Kafkas Azerbaycanı) başlıklı muhtıradan Borçalı, Tiflis Vilayeti’ne bağlı bir idarî birim olarak tanımlanmış; “Tiflis, Sığnah ve Borçalı ilçelerinin çeşitli bölgelerinden oluşmaktadır” ifadesiyle Azerbaycan’ın idarî sistemine entegre olduğu vurgulanmıştır. Aynı belgede, halkın kendi geleceğini belirleme hakkına sahip olduğu, komşu devletlere bağlanma düşüncesine karşı çıktığı ve Azerbaycan ile birleşme yönünde kesin bir irade gösterdiği belirtilmiştir. Özellikle Batum, Kars ve Ahıska gibi bölgelerle birlikte Borçalı’nın da Azerbaycan’a katılmak istediği; bu taleplerin halkın başvurularıyla ve hükûmetin “kesin bir karşı çıkışıyla” desteklendiği kaydedilmiştir (La République de l’Azerbaïdjan du Caucase, Paris: 1919).

Gürcistan tarafı ise Borçalı’yı tarihsel-idari bütünlüğün parçası olarak sahiplenmiş ve Paris Barış Konferansı’na sunduğu “Mémoire Présenté à la Conférence de la Paix” (Barış Konferansı’na Sunulan Muhtıra) başlıklı muhtıradan Borçalı’yı Tiflis vilayetinin ayrılmaz bir parçası olarak sunmuştur. Belgede geçen “eski Borçalı (Tiflis Viyaleti) ve Kazah (Gence Viyaleti) ilçelerinin arasındaki sınırı izleyerek...” ifadesi, bu talebin harita üzerinden temellendirildiğini ortaya koymuştur. Gürcü heyeti, bazı topraklardan barışçıl amaçlarla feragat ettiklerini belirtse de bu yaklaşım, etnografik gerçekliği göz ardı eden tarih merkezli bir genişleme stratejisi izlediklerini göstermektedir. Nüfusunun çoğunluğunu Müslüman Türklerin oluşturduğu Borçalı’nın bu çerçevede talep edilmesi, Gürcistan’ın etnografik ilkeye dayalı sınır çizimlerinden uzaklaştığını ve tarihsel iddiayı önceliklendirdiğini ortaya koymuştur (Délégation Georgienne à la Conférence la Paix, 1919: 1-14). Gürcistan’ın 1918 yılının Kasım ayında Paris’teki pozisyonunu belirlemeye çalıştığı gizli protokolde ise Ermenilerle stratejik iş birliği ön planda tutulmuştur. Protokolde, iki Hristiyan halkın Avrupa karşısında anlaşamamasının Gürcistan’ın bağımsızlık

kapasitesini zayıflatacağı belirtilmiş; Ermenistan'ın siyasî merkezinin Osmanlı Ermenistanı'na taşınmasının desteklenmesi gerektiği, böylece Ermenistan'ın Karadeniz'e ulaşmasıyla Gürcistan üzerindeki baskının hafifletileceği öne sürülmüştür (Menteshashvili, 1992: 162).

Ermenistan Heyeti ise Borçalı'ya dair iddialarını iki temel strateji üzerinden geliştirmiştir. 1919 tarihli "L'Arménie Transcaucasienne: Territoires, Frontières, Ethnographie, Statistique" (Transkafkasya Ermenistanı: Topraklar, Sınırlar, Etnografi, İstatistik) başlıklı muhtıradan, yalnızca Borçalı'nın kuzeybatı köşesindeki 600 km²'lik bir alan talep edilmiş; bu bölgedeki üç köyde 18 bin kişilik nüfusun 10 bininin Ermeni, kalanının Gürcü olduğu öne sürülmüştür. Batı kesiminde yaşayan 5 bin kişilik Müslüman nüfus ise bu taleplerin dışında bırakılmıştır. Bu durum, "etnografik ilkeye" dayalı söylemin Müslüman Türk nüfusunu dışlamak için araçsallaştırıldığını göstermektedir. Raporda, dağlık Müslüman köylerin sınır dışında bırakılması ve vadilerdeki nüfusun örnek alınması gibi coğrafi manipülasyonlara yer verilmiştir. Rapordaki tabloda Borçalı'nın toplam nüfusu 95 bin 552 olarak sunulmuş, bu nüfusun 64 bininin Ermeni, yalnızca 9 bin 600'ünün Türk ve Müslüman olduğu iddia edilmiştir. Gürcü nüfusu ise bin 452 kişiyle oldukça düşük gösterilmiştir. Ekte bulunan bir diğer tabloda sadece Ermenilerin çoğunlukta olduğu Allahverdi ve Aktala gibi köylerin seçilerek örneklenmesi dikkat çekicidir (Délégation de la République Arménienne, 1919: 1-53).

Benzer bir yaklaşım, Ermenistan Cumhuriyeti Heyeti tarafından 1920 yılında Paris'e sunulan ikinci muhtıra olan "La République Arménienne" (Ermenistan Cumhuriyeti) adlı belgede de sürdürülmüştür. Bu belgede, eski Rus idarî bölünmeleri esas alınarak Tiflis bölgesinin güneyi ile Ahılkelek ve Borçalı'nın güney kesimi Ermenistan'a ait alanlar olarak gösterilmiştir. Ancak bu iddiaların Gürcistan tarafından da sahiplenilmesi, Borçalı çevresindeki sınır ihtilaflarının sürdüğünü ortaya koymuştur. Aynı belgede yer alan 1917 Rus istatistiklerine göre, iddia edilen

topraklarda 670 bin Müslüman yaşamaktadır ki bu da toplam nüfusun yüzde 31'ine tekabül etmektedir. Bu Müslüman nüfusun büyük bölümünü Tatarlar, Türkler ve Türkmenler gibi Türk toplulukları oluşturmakta olup, sayıları 588 bin olarak verilmiş; özellikle Borçalı, Kazak, Şuşa ve Cevanşir bölgelerinde yoğunlaştıkları belirtilmiştir. Bu durum, Ermeni tarafının etnik yapı ile örtüşmeyen genişlemeci talepler ileri sürdüğünü açık biçimde ortaya koymuştur (Délégation de la République Arménienne à la Conférence de la Paix, 1920: 1-26).

Borçalı meselesi sadece diplomatik belgelerde değil, dönemin basın organlarında da yankı bulmuştur. 1919 yılında yayımlanan Akhshatavor ve Bakinskaya Jizn gibi gazetelerde, Ermenilerin savaşta aktif rol almalarına rağmen hak ettikleri ölçüde toprak alamadıkları ileri sürülmüş; Bakü ve Tiflis'in Ermenistan'a verilmesi gerektiği yönünde uçuk düzeydeki görüşler dile getirilmiştir. Taşnak Partisi ise Paris'teki taleplerini daha ileri taşıyarak Gürcistan'dan Tiflis, Borçalı, Ahılkelek ve Ahıska'yı; Azerbaycan'dan ise Bakü Vilayeti'nin tamamı ile Karabağ'ı; ayrıca Anadolu'dan Hazar, Karadeniz ve Akdeniz'e açılan vilayetleri talep etmiştir (Hesenli, 2009: 226). Bu talepler, Ermeni tarafının bölgesel gerçeklikleri ve etnik yapıyı göz ardı eden maksimalist ve ütopyik bir strateji izlediğini göstermektedir.

10. Azerbaycan Diplomatik ve Parlamento Tutanaklarında Borçalı'nın Durumu

10.1. Parlamento Görüşmeleri ve Harita Tanımlamalarında Borçalı'nın Statüsü

1919 yılında Azerbaycan Parlamentosu'nun 29. oturumunda Müsavat fraksiyonu lideri Mehmed Emin Resulzade, sınır bölgelerine ilişkin yapılan değerlendirmede Borçalı'nın statüsünü açık biçimde dile getirmiştir. Mehmed Emin Bey'e göre, Lenkeran ve İrevan'ın bazı kısımları gibi Borçalı da Azerbaycan hükûmetinin otorite alanı dışında kalmaktaydı. Buna karşılık Karabağ'da bir general-gubernatör atanmış olması, bölgenin Azerbaycan'a

aidiyetini hem iç hukuka hem de uluslararası statüye dayandıran güçlü bir göstergesi olmuştur (ACDA, 895/1/82: 70-71).

Azerbaycan temsilcileri, özellikle İstanbul'daki diplomatik temaslarda sınır meselesine ilişkin tezlerini yazılı metinlerle de desteklemişlerdir. Ali Merdan Topçubaşı tarafından hazırlanan Azerbaycan'ın Teşekkülü başlıklı belgede, Azerbaycan Cumhuriyeti toprakları açıkça tanımlanmış; Tiflis Vilayeti'ne bağlı Borçalı, Sığnah ve Tiflis kazasının bir kısmı Azerbaycan sınırları içerisinde gösterilmiştir (A.M., 1918). Bu belgeler ve çizilen haritalar doğrultusunda, Osmanlı Devleti ile Azerbaycan arasında bir koridorun Borçalı üzerinden açılması planlanmıştır (ACDA, 894/10/31: 27). Aynı belgede, Ermenilerin taleplerinin Nahçıvan, Sürmeli, Ordubad, Ahılkelek, Eçmiadzin, İrevan, Borçalı, Kazak, Karabağ ve Zengezur'a kadar uzandığı ve bu topraklarda nüfusun yüzde 70'inin Ermeni olduğunu ileri sürdükleri belirtilmiştir (ACDA, 894/10/31: 4).

Azerbaycan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Fethali Han Hoyski, Mehmed Emin Bey'e gönderdiği 31 Temmuz 1918 tarihli telgrafta, Borçalı, Karayazı ve Zakatala bölgelerinde yaşayan Türk ve Müslüman halkın Azerbaycan'a katılma arzularına dikkat çekmiş; Borçalı'da 80 bin nüfusun 50 bininin Türk olduğunu ve bu bölgelerin Azerbaycan lehine çözülmesi için kararlı diplomatik çaba gösterilmesi gerektiğini ifade etmiştir (ACSPIHDA, 277/2/7: 37). Aynı minvalde, 30 Mart 1919 tarihli telgrafında Fethali Han Bey, Bakü'ye ulaşacak Azerbaycan heyetinin zamanlamasını sormuş; Karabağ, Nahçıvan ve Sürmeli'yi Ermenistan'ın, Ahıska, Ahılkelek ve Borçalı'yı ise Gürcistan'ın iddialarından korumaları yönünde açık talimat vermiştir (ACDA, 970/1/141: 10).

10.2. Diplomatik Notalar, Sınır Anlaşmazlıkları ve Borçalı Üzerindeki Egemenlik Mücadelesi

Azerbaycan ile Gürcistan arasında yaşanan sınır ihtilafları Borçalı bölgesinde somut çatışmalara ve diplomatik gerilimlere yol açmıştır. 14 Haziran 1918'de Azerbaycan Dışişleri Bakanı Hacinski,

Gürcistan'ın Borçalı kazasına Alman birlikleriyle müdahale ettiğini ve Müslüman halkla çatıştığını belirterek, bu durumun Güney Kafkasya demiryolu hattını tehdit ettiğini bildirmiştir. Notada, Azerbaycan'a katılmak isteyen halkların iradesine saygı gösterilmesi ve işgalin kaldırılması talep edilmiş; çözüm için karma sınır komisyonu önerilmiştir (DMVPZG, 1919: 436-437).

Aynı yıl Azerbaycan'ın Gürcistan temsilcisi Caferov'un gönderdiği raporda, Borçalı'daki mal paylaşımı ve çatışmaların taraflar arasında güveni zedelediği, Ermenilere verilen malların yeniden paylaşımı konusunda anlaşmazlıkların sürdüğü, Almanya'nın petrol kaynakları nedeniyle Bakü'ye ilerleme planları yaptığı aktarılmıştır. Raporda, Azerbaycan'ın gönderdiği araçların geçişi için Gürcistan'dan onay alındığı da belirtilmiştir (ACDA, 970/1/7: 13).

1918 yılının Temmuz ayında Gence'den gönderilen bir diğer raporda Hacinski, Gürcülerin Karayazı'dan Azerbaycan askerlerini çekmesini talep ettiğini, bölgeyi kendi toprakları olarak gördüklerini ifade etmiş; buna karşılık Osmanlı Devleti, Almanya ve Avusturya'ya protesto gönderilerek sınır ihtilaflarının uluslararası zeminde çözülmesi çağrısı yapılmıştır. Raporda, Borçalı, Sığnah, Zakatala, Tiflis ve Kazah bölgelerinde yaşayan halkların Azerbaycan'a katılma taleplerinin yazılı belgelerle desteklendiği ve bu belgelerin gerektiğinde sunulacağı belirtilmiştir (ACDA, 970/1/8: 1).

İstanbul'daki Azerbaycan Heyeti başkanı Mehmed Bey de, aynı dönemde Hacinski'ye gönderdiği raporunda, Borçalı'nın stratejik önemine vurgu yapmış; Gürcüler ve Almanların birlikte bölgeye askerî müdahalede bulunduğunu, Ermenilerin ise hem Almanlarla hem Türklerle çatışma içinde olduğunu aktarmıştır. Enver Paşa'nın asker toplama faaliyetlerinin zorlukla sürdüğü, Almanya'nın Bakü'ye ilerleyişini önlemek adına diplomatik ve propaganda temelli faaliyetler yürütüldüğü; Borçalı'daki askerî yığınakların

bölgede etnik gerilimi artırdığı ifade edilmiştir (ACDA, 894/10/31: 1-8).

11. Borçalı'da Kızıl İstilâ: Gürcistan-Ermenistan İlişkilerinde Kırılma Noktası

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Sovyet yayılmacılığı, Güney Kafkasya'daki sınır ve etnik kimlik sorunlarını daha da keskinleştirirken, Borçalı bölgesi bu krizin odak noktalarından biri hâline gelmiştir. Sovyet Ermenistan'ının 1921 yılında Kızıl Ordu'yla birlikte Gürcistan'a yönelik saldırısı, yalnızca askerî değil, aynı zamanda millî hafıza ve sadakat söylemleri açısından da Gürcistan açısından bir dönüm noktası olmuştur. 1920 yılının Nisan ayında Azerbaycan ve Aralık ayında da Ermenistan'daki millî hükûmetlerin kızıl yönetimle işgal edilmesi sonrası 1921 yılının Şubat ayında Sovyet Ermenistan'ı ile Sovyet Rusya'nın ortak saldırısıyla birlikte bölgedeki son millî cumhuriyet olan Gürcistan da hedef alınmıştır. Gürcü aydın A. Kvitaşvili, bu saldırının yalnızca fiziki bir tehdit değil, aynı zamanda tarihsel bir nankörlük olduğunu belirtmiş; Ermeni halkının Gürcistan tarafından ölümden kurtarıldığını ve özgürlük tanındığını, ancak bu halkın söz konusu yardımı unutarak Gürcistan'a ihanet ettiğini vurgulamıştır. 24 Şubat 1921 tarihli Eri gazetesinde yayımlanan yazısında, Kvitaşvili durumu şu ifadelerle dile getirmiştir: “Bu sürgün edilmiş, ölümden kurtardığımız milleti (Ermenileri) Gürcistan'da barındırdık; diledikleri gibi yaşamalarına izin verdik; fakat onlar bizim iyiliğimizi tamamen unutarak, bizim varlığımızla zenginleştikten sonra bize karşı saldırmaya başladılar; öyle küstahlaştılar ki, ‘Tiflis-Borçalı bizimdir’ diye haykırmaya başladılar” (Kvitaşvili, 1921: 3). Bu ifadeler, özellikle Borçalı ve Tiflis çevresinde Ermeni tarafının toprak iddialarını meşrulaştırma çabalarının Gürcü milliyetçiliği tarafından kesin bir biçimde reddedildiğini ve Borçalı'nın yalnızca bir bölge değil, ulusal kimlik ve aidiyet açısından da stratejik bir merkez olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır.

Tarihsel bağlamda değerlendirildiğinde, 19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyıl başlarında, Rus İmparatorluğu’nun doğrudan ya da dolaylı desteğiyle Ermeni nüfusun Borçalı bölgesine yönelik sistemli göç politikaları dikkat çekmektedir. Bu süreçte Rus yönetimi altındaki Gürcistan’ın güney sınırlarında, özellikle Aşağı Kartli (Gürcüce: Kvemo Kartli –ქვემო ქართლი– olarak bilinmektedir) olarak bilinen Borçalı bölgesinde demografik üstünlük sağlamaya yönelik yerleşim stratejileri uygulanmış ve bu çabanın başat figürlerinden biri olarak İvan Stepanes Hatisyan öne çıkmıştır. Cavaheti ve Karadeniz kıyılarının yanı sıra, Borçalı bölgesine yönelik yoğun Ermeni göçü, bölgede etnik ve idarî dengeleri değiştirme niyetini açıkça göstermekteydi (Javakhishvili, 1998: 14). Ermeni tarafı, Borçalı ve Nahçıvan kazalarının Tiflis Vilayeti’nden ayrılarak yeni bir “Ermeni Vilayeti” oluşturulmasını teklif etmiş, bu ise Gürcü yetkililer tarafından bölgenin Tiflis ile olan coğrafi ve ekonomik bağları gerekçe gösterilerek reddedilmiştir. 1913’teki özel oturumlarda Gürcü temsilciler, Borçalı’nın Tiflis’e kopmaz biçimde bağlı olduğunu belirtmiş; 1914’te Tiflis Valiliği Özel Konseyi bu görüşü onaylamıştır. Nitekim 1897 nüfus sayımına göre bölgede yaklaşık 48 bin 600 Ermeni’nin yaşadığı resmen kayda geçtiği aktarılmıştır (Javakhishvili, 1919: 33-35).

Hem Sovyet Ermenistan’ının hem de Paris’teki Ermeni Heyeti’nin Borçalı ve çevresi üzerindeki bu maksimalist taleplerin yalnızca Ermeni Heyeti ile sınırlı kalmadığı, aynı dönemde İran’ın da Paris Barış Konferansı’na sunduğu muhtıra ile benzer şekilde tarihî ve etnik gerekçelere dayanan geniş toprak iddialarında bulunmasından anlaşılmaktadır. 1919 yılının Mart ayında ve “Paris’teki Ön Barış Konferansı Öncesinde İran’ın Talepleri” (Revendications de la Perse devant la Conférence des Préliminaires de Paix à Paris) başlıklı İran belgesinde, kuzeyde Ruslar ve batıda Türkler tarafından İran topraklarının tarihsel olarak gasp edildiği ileri sürülmüş; özellikle Bakü, Derbent, Şamahı, Gence, Nahçıvan, Karabağ ve Erivan gibi şehirlerin İran’a ait olduğu vurgulanmıştır. Bu bölgelerde yaşayan halkın çoğunluğunun Müslüman ve köken

olarak Fars olduğu; tarihî, coğrafi, ekonomik, kültürel ve dinî bakımlardan İran'a bağlı kaldıkları, ayrıca muhtırada yer alan toprak talepleri bölümünde, bölge halkının bir kısmının doğrudan Tahran hükûmetine başvurarak İran'a geri dönme arzusunun ilettiği belirtilerek bir iddia ortaya atılmıştır (Revendications de la Perse devant la Conférence des Préliminaires de Paix à Paris, 1919: 9-12). Ancak bu talepler, Azerbaycan Heyeti'nin Paris'e sunduğu "Kafkas Azerbaycan Cumhuriyeti" (La République de l'Azerbaïdjan du Caucase) adlı belgede tanımlanan sınırlarla açık biçimde çatışmış; Azerbaycan güney sınırını Astara'dan başlayarak İran, Rusya ve Osmanlı Devleti arasında belirlenmiş eski sınır noktaları çerçevesinde tarif etmiştir (La République de l'Azerbaïdjan du Caucase, 1919: 2). Ne var ki bu tarihî iddialar, sahadaki güç dengeleri karşısında etkisiz kalmış; 25 Şubat 1921'de Gürcistan'ın Sovyet Kızıl Ordu tarafından işgal edilmesiyle Güney Kafkasya'daki son millî cumhuriyet de ortadan kaldırılmıştır (Khaçapuridze, 1951: 18-19). Bu işgalin hemen ardından, 26 Şubat 1921 tarihinde İran ile Sovyetler Birliği arasında imzalanan Dostluk Antlaşması çerçevesinde taraflar birbirlerinin toprak bütünlüğünü tanımış ve İran, Paris'teki taleplerinden fiilen vazgeçmiştir (Kaya, 2011: 616-617). Böylelikle, Güney Kafkasya'daki sınır meselelerinin yalnızca tarihî ve etnik temelli hak iddialarıyla değil, büyük güçlerin fiilî askerî varlığı ve yeni jeopolitik düzeni üzerinden belirlendiği bir kez daha ortaya çıkmıştır.

Sonuç

Borçalı bölgesinin 1918-1921 yılları arasında yaşadığı sınır ihtilafları, Güney Kafkasya'daki yeni kurulan cumhuriyetlerin (Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan) jeopolitik konumlarını ve siyasal kimlik inşalarını doğrudan etkilemiştir. Çalışma kapsamında arşiv belgeleri, diplomatik yazışmalar, uluslararası konferans kayıtları ve dönemin basın organlarından elde edilen veriler, Borçalı'nın sadece bir etnik veya idari anlaşmazlık bölgesi değil; aynı zamanda büyük güçlerin nüfuz mücadelesine sahne olan

stratejik bir alan olduğunu ortaya koymuştur. Özellikle İngiliz ve Alman askerî müdahaleleri, tarafsız bölge uygulamaları, Ermeni-Gürcü savaşları ve Azerbaycan'ın diplomatik girişimleri, bölgenin çok katmanlı çatışma zeminini gözler önüne sermektedir.

Bu kapsamlı çalışma, Borçalı'daki sınır tartışmalarının yalnızca bölgesel taleplerle sınırlı kalmadığını, aksine Paris Barış Konferansı gibi küresel düzeyde şekillenen diplomatik müzakerelere doğrudan yansıdığını göstermektedir. Her üç devletin delegasyonları tarafından sunulan muhtıralarda, Borçalı üzerindeki hak iddialarının tarihî, demografik, idari ve coğrafi gerekçelerle temellendirildiği; bu temellendirmelerin ise çoğunlukla etnografik manipülasyon ve siyasi stratejilerle desteklendiği tespit edilmiştir. İngiltere'nin arabulucu rolü, Sovyet Rusya'nın Kızıl Ordu müdahalesi ve İran gibi bölge dışı aktörlerin maksimalist talepleri, sınır ihtilaflarının yalnızca yerel etkenlerle açıklanamayacağını; küresel düzlemde şekillenen güç dengeleriyle doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak, bu çalışma; Borçalı bölgesini merkez alan sınır anlaşmazlıklarının, dönemin milliyetçi siyasetlerinin, büyük güç rekabetlerinin ve uluslararası hukuk tartışmalarının kesişiminde şekillenen özgün bir vaka olduğunu ortaya koymaktadır. Borçalı örneği, Güney Kafkasya'daki sınırların tesadüfî değil, çok katmanlı çatışmalar, karşılıklı iddialar ve uluslararası müdahalelerle biçimlendiğini göstermesi bakımından tarihsel bir laboratuvar niteliği taşımaktadır. Çalışmanın sunduğu belge temelli ve olay örgüsüne dayalı analiz yöntemi, hem bölgedeki güncel sınır tartışmalarına ışık tutmakta hem de Güney Kafkasya'daki sınır siyaseti literatürüne önemli bir katkı sunmayı hedeflemektedir.

Kaynakça

Azerbaycan Cumhuriyeti Siyasî Partiler ve İçtimaî Hareketleri Devlet Arşivi
(ACSPİHDA)

277/2/32

277/2/7

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Hariciye Siyâsî (HR.SYS)

2372/1

Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi (ACDA)

276/1/112

66/1/148

66/1/176

894/10/31

895/1/82

970/1/11

970/1/141

970/1/18

970/1/7

970/1/8

Gürcistan Millî Arşivi'nin Merkezî Tarih Arşivi (GMAMTA)

1864/1/17

1864/1/31

1864/2/77

1864/2/86

1864/2/90

2121/1/4

51/1/3

A.M. (1918). Azerbaycan'ın Teşekkülü. İstanbul: Ahmediye Matbaacılık Şirketi.

Ağazade, F. (1919, 9 Yanvar). Zülümlere Garşı Davamımız. Azerbaycan, no. 83.

Aliyev, N. (2018). Caucasus-Caspian Region in England's Strategic Plans in 1918–1919. İRS, c. 3, s. 35, 40–47.

Aliyev, N. (2018). Caucasus-Caspian Region in England's Strategic Plans in 1918–1919. İRS, 3, 35, 40–47.

- Amier-Kavk. Respublikata Konferantsia: 9 İvnisi Dilis Skhdoma. (1919b, 12 İvnisi). Eroba, no. 127.
- Avalov, Z. (1924). Nevazisimost Gruzii v Mejdunarodnoy Politike 1918–1921 g.g. Paris.
- Azerbaycan Meclisi-Mebusanında: 14 Aprel Ahşam İclası. (1919a, 18 aprel). Azerbaycan, no. 160.
- Azerbaycan-Ermenistan Hudut Meselesi. (1918b, 11 Temmuz). Haftalık Gazete, no. 3.
- Azerbaycan-Ermenistan İhtilafı. (1334a, 29 Ağustos). Haftalık Gazete, no. 10.
- Azerbaycan'ın İlk Muzafferiyet-i Siyasîyesi. (1918c, 15 Ağustos). Haftalık Gazete, no. 8.
- Bedianishvili, A. (1980). Erovnuli Sakitkhi Sakartveloshi: 1801–1921 Ts. Tbilisi: Metsniereba.
- Borçalı Kezasında İdareyi-Örfiyyeyi-Asgeriyye. (1918a, 29 Oktyabr). Azerbaycan, no. 25.
- Borçalı Müselmanlarının Kurultayı. (1919b, 18 mart). Azerbaycan, no. 139.
- Churchill, W. (1932). Mirovoy Krizis 1918–1924. Moskva: Gosvoenizdat.
- Davud. (1919, 27 Aprel). Yandırıcı Heberler. Azerbaycan, no. 167.
- Délégation de la République Arménienne à la Conférence de la Paix. (1920). La République Arménienne. Paris.
- Délégation de la République Arménienne. (1919). L'Arménie Transcaucasienne: Territoires, Frontières, Ethnographie, Statistique. Paris: December.
- Délégation Georgienne à la Conférence de la Paix. (1919). Mémoire Présenté à la Conférence de la Paix (Revendications Politiques-Frontières). Paris: Juillet.
- Dokumenty i materialy po vneshney politike Zakavkaz'ya i Gruzii (DMVPZG). (1919). Tiflis: Gosudarstvennaya Tipografiya.
- Efendioğlu, İ. & Efendizade, Y. (1334, 5 Temmuz). Kafkas Hududumuzda Gürcü Hükûmetince Tashih Elzem Bir Nokta. Âtî, no. 186.
- Ermeni Matbuatı: Ereeniler ve Gürcüler. (1919g, 12 may). Azerbaycan, no. 178.
- Ermeni-Gürcü Davası Etrafında. (1919f, 12 yanvar). Azerbaycan, no. 85, s. 3.
- Ermeni-Gürcü İhtilafı. (1918e, 28 Oktyabr). Azerbaycan, no. 24.
- Ermeni-Gürcü Münasibâtı: Gürcü Parlamanında. (1918b, 13 Noyabr). Azerbaycan, no. 38.
- Ermeni-Gürcü Toguşması: Azerbaycan Hökûmetinin Notası. (1918f, 29 Dekabr). Azerbaycan, no. 73.
- Fehlet Heyatı: Surahanıda. (1919c, 24 aprel). Azerbaycan, no. 165.

- Gabrishidze, M. M. (1942). Germaneli Okupantebi Sakartveloshi 1918 Tsels. Tbilisi: Sakhelgami.
- Gambashidze, G. L. (1964). Aggressivnaya Politika Anglii i SŞA v Otnoshenii Gruzii i Zakavkazya (1919). Tiflis.
- Gegeçkori ile Mülakat. (1918b, 20 Haziran). Vakit, no. 242.
- Gürcüstanda: Biteref Mentegede İktişaş. (1919d, 11 fevral). Azerbaijan, no. 111.
- Gürcüstanda: Ermenilerin Hiylesi. (1918c, 24 Dekabr). Azerbaijan, no. 72.
- Gvazava, G. (1918, 19 Dekemberi). Skartvelo-Somkhetis Omi: Parlamentshi Mtavrobis Tavjdomare Noe Jordania. Sakartvelo, no. 243.
- Gvazava, G. (1918). Skartvelo-Somkhetis Omi. Tiflis: Sakartvelo.
- Habibbayli, S. (2020). Tarihten Günümüze Borçalı Bölgesine Ermeni İddiaları ve Bölgenin Türk (Azerbaycanlı) Ahalisi. Ermeni Araştırmaları, no. 67, 115-136.
- Hacıbeyli, Ü. (1919, 24 Aprel). Zagafgaz Konfransına DAİR. Azerbaijan, no. 165.
- Halil İbrahim. (1919, 19 Avgust). Zagafgaziya Konfransı. Azerbaijan, no. 255.
- Hesenli, C. (2009). Azerbaijan Halk Cümhuriyyetinin Harici Siyaseti (1918–1920). Bakı: GARISMA.
- Hovannisian, R. G. (1971). The Republic of Armenia: The First Year, 1918–1919 (Cilt 1). Los Angeles: University of California Press.
- Iz Istoriy Armyano-Gruzinskih Otnosheniy 1918 God: Pogranichnie Konfliktu, Peregovori, Voyna, Soglasheniye (IAGO 1918 G.), Tiflis: Gosudarstvennaya Tipografiya, 1919.
- İngilo, R. (1918, 14 Dekemberi). Ganmeorebiti Tavdashkma. Sakartvelo, no. 239.
- Javakhishvili, I. (1918, 25 Dekemberi). Prof. Iv. Javakhishvilis Lektsia. Sakhalkho Sakme, no. 416.
- Javakhishvili, I. (1919). Sakartvelos Sazghrebi Istoriulad da Tanamedrove Tvalsazrisit Gankhiluli. Tfilisi: Sakhemtsifo Stamba.
- Javakhishvili, I. (1998). Demografiuli Protsesebi da Sakartvelos Teritoriuli Mtlianobis Sakitkhi Ruset-Sakaertvelo-Somkhetis Urtiertobashi (XIX–XX ss.). Tbilisi: Intelekti.
- Kadishev, A. B. (1960). Intervertsiya i Grajdanskaya Voyna v Zakavkaze. Moskva: Voennoe Izdatelstvo.
- Kafkas Cumhuriyetleri Arasında Münasebat. (1918a, 20 Ağustos). Vakit, no. 300.
- Kak Pogib Valiko Sherashidze. (1918a, 15 İyunya). Borba, no. 93.

- Kavkas. Respubl. Tsarmomadgenelta Konferantsia: 3 Maisis Skhdoma. (1919a, 6 Maisi). Ertoba, no. 97.
- Kaya, E. (2011). İran İslam Cumhuriyeti - Çin Halk Cumhuriyeti Orta Asya ve Güney Kafkasya Siyaseti (1991–2010). içinde N. İyikan (Ed.), Orta Asya- Güney Kafkasya Siyasî Gelişmeler: 1991–2010 (ss. 611-670). İstanbul: Hiperlink Yayınları.
- La République de l'Azerbaïdjan du Caucase. (1919). Paris.
- Markhuliya, G. (2007). Armyano-Gruzinskiye Vzaimootnosheniya v 1918–1921 Godakh. Tbilisi.
- Mazniashvili, G. (1927). Mogonebani: 1917–1925. Tfilisi: Sakhelmtsifo Gamomtsemloba.
- Mehemmed Emin Resulzadenin Nitgi. (1918d, 29 Dekabr). Azerbaijan, no. 73.
- Memmedli, Ş. (1991). Paralanmış Borçalı ve ya 1918-ci il Ermenistan – Gürcüstan Mühariibesinin Acı Neticesi. Bakı: Azərneşr.
- Menteshashvili, A. (1992). Sakartvelos Demokratiuli Respublika da Parizis Samshvidobo Konferentsia. Matsne, 2, 160–177.
- Ot Armyanskago Natsionalnago Soveta. (1918b, 19 İyunya). Borba, no. 96.
- Paterazm Hayeri dem: Veshapeli Yeluytnerits. (1918b, 3 Noyabrya). Orizoni, no. 226.
- Patgamavorner yev Patgamavorner Meknum depi Yerevan. (1918a, 27 Oktyabrya). Orizoni, no. 220.
- Rayevskiy, A. (1927). Angliyskaya Interventsiya i Musavatistskoye Pravitelstvo. Baku.
- Resulzade, M. E. (1919, 14 Yanvar). Zakatal Meselesi. Azerbaijan, no. 87.
- Schepotyevev, A. S. (1919, 11 Fevralya). Karabağ. Azerbaijan, no. 31.
- Siasamidze, M. (2019). Somkhet-Sakartvelos 1918–1919 Tslebis Omi. Khichauri: Tsminda Tbel Abuseridzis Sastsavlo Universiteti.
- Şülever Ehval. (1919e, 2 mart). Azerbaijan, no. 126.
- Toska po Bezjalostnoy Silnoy Ruki. (1918, 7 İyula). Borba, no. 111.
- Ulduzu, D. (1919, 21 Yanvar). Diril! Azerbaijan, no. 93.
- Vratsakan Kyank. (1918c, 25 Oktyabrya). Orizoni, no. 218.
- Ziyadhan, A. H. (1919, 2 Aprel). Azerbaijan Haggında Tarixi, Edebi ve Siyasi Melumat. Azerbaijan, no. 148,